

zise

Toldhistorisk Tidsskrift

Nr 1

1987

10 årg

Zise, også skrevet cise og sise, er på ældre dansk den folkelige betegnelse for accise.

Før o. 1660 omfatter accisen en broget buket af forbrugsafgifter og forhøjelsestold. Herefter betegner accisen officielt kun en havneafgift, mens forbrugsafgifterne benævnes konsumtion. I den folkelige bevidsthed hang betegnelsen accise imidlertid fast ved forbrugsafgifterne og anvendes synonymt med konsumtion (jf »accisebod«).

Medlemskab af Toldhistorisk Selskab tegnes ved henvendelse til Toldhistorisk Selskab, Amaliegade 44, 1256 København K.

Kontingentet er 48 kr årligt for enkeltpersoner, 500 kr for institutioner og firmaer.

Biblioteksabonnement på ZISE koster 48 kr pr årgang og tegnes sammesteds.

ZISE udsendes 3 gange årligt med ca 40 sider pr hæfte.

ZISE - Toldhistorisk Tidsskrift, er medlemsblad for Toldhistorisk Selskab, stiftet den 24. oktober 1977. Bestyrelsen består af følgende medlemmer:

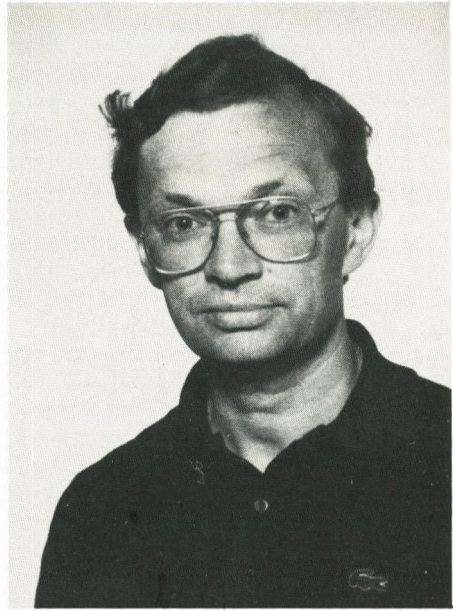
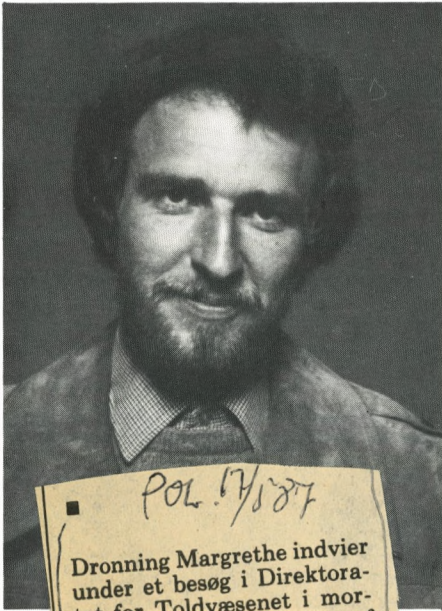
Tolddirektør C.A. Nielsen (formand)
Sognepræst Arne Hægstad (næstformand)
Toldkontrollør Gunnar Jakobsen (sekretær)
Kontorfuldmægtig Karin Christensen, Frederikshavn (kasserer)
Dr. phil. Anders Monrad Møller (redaktør)
Vicedirektør Kaj Elkrog
Toldassistent I Aage E Hansen, Padborg.
Departementschef René Mikkelsen

Manuskripter der ønskes optaget i ZISE sendes til redaktøren Anders Monrad Møller, Grønsemose Allé 18, 2400 København NV eller sekretæren Gunnar Jakobsen, Toldhistorisk Selskab, Amaliegade 44, 1256 København K.

Manuskripter bør - om muligt - være maskinskrevne, med ekstra linieafstand og en margen på ca 6 cm.

Forslag til illustrationer og billedtekster må meget gerne medsendes.

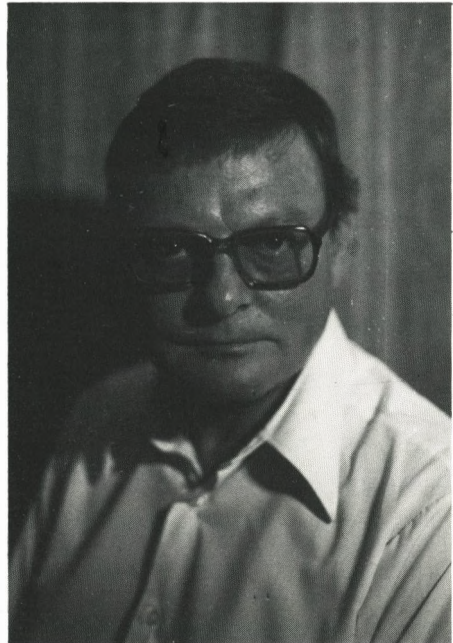
Redaktionen påtager sig intet ansvar for indsendte manuskripter, og forfatteren bedes derfor beholde en kopi.

Forfø

Mens klar t bind af historikeren, dr. e er
bringe phil. Mikael Venges fem ne,
følgende binds værk 'Dansk Toldhis- de
fatterne torie', der ventes afsluttet i or-
de, og t 1990. er-
trioen ba sluttende remte bind. for

Øverst til venstre ses lektor, mag.art. Henrik Becker-Christensen, som belyser, hvad der i slutningen af 1600-tallet helst ikke måtte blive altfor kendt. Arkivar, mag.art. Henrik Fode - øverst til højre - beskæftiger sig med aspekter af personalebedømmelsen i toldvæsenet i det 19. århundrede, mens redaktøren - som i modsætning til de øvrige tidligere har været at se i disse spalter - har fundet et aktuelt, rundt år at fejre. Endelig behandler cand.jur. O. Tobiesen Meyer, der i en årrække har været ansat i tolddepartementet, en meget omtalt »affære« i toldvæsenets historie i begyndelsen af 1960'erne.

Den hemmelige Moderationstoldrulle 1696

Merkantilistisk teori - og praksis

Af Henrik Becker-Christensen

Lige som andre europæiske lande søgte Danmark-Norge i det 17. og 18. årh. at føre en sådan økonomisk-nationalistisk politik, som af en sen eftertid er blevet døbt merkantilisme. Selv om der ikke var tale om en fast udformet økonomisk filosofi, er det berettiget at fastholde merkantilismebegrebet, idet der var tale om et økonomisk adfærdsmønster, som i grundtrækkene gik igen i de enkelte landes erhvervspolitik.

Fælles var her ønsket om så vidt muligt at fremme og beskytte den nationale selvforsyning ved høj told eller forbud mod import af færdigvarer og eksport af råvarer. Tilsvarende skulle råvareimporten og færdigvareeksporten fremmes ved toldfrihed eller lav told. Det blev anset for ønskeligt at erhverve kolonier som råstofleverandør og færdigvareaftager, og handelen til og fra udlandet skulle foregå i egne skibe ved landets egne købmænd. Endelig blev det i forbindelse med lave fødevarepriser til billiggørelse af produktionen betragtet som gavnligt med en stor befolkningstilvækst til sikring af rigelig arbejdskraft og et udvidet hjemligt marked. Kernen i denne politik var at forhindre »pengene i at gå ud af landet« og om muligt af skaffe et overskud til veje i klingende mønt.

At tidens dansk-norske handelsmænd og industridrivende var fuldt bevidste om denne ledetråd i den økonomiske politik - og dygtigt forstod at spille på den til egen fordel - viser bl.a. et brev 1689 fra storkøbmanden Jørgen thor Möhlen til Rentekammeret. Thor Möhlen besad på dette tidspunkt en monopolstilling ved leverancer af raffineret salt til en del af det danske marked, men denne var nu blevet truet ved tilbud om tilsvarende leverancer fra Lüne-

burg. Med brug af hele det merkantilistiske vokabularium skrev thor Möhlen derfor til Rentekammeret, at han havde hørt, at »fremmede, som trækker penge ud af landet, er kommet med forslag under det skin at formere Kongelig Majestæts interesse og ej anseende, hvor mange hundrede mennesker, der har gavn af mit saltværk, at skibene holdes i fart, og pengene bliver i landet«. ¹⁾ Faren drev da også over for denne gang, og thor Möhlen beholdt indtil videre sit privilegium.

Toldpolitikken var rygraden i tidens handels- og industripolitik. Grundreglerne er nævnt i recepten ovenfor. I praksis betvirkede de f.eks. i thor Möhlens tilfælde, at han havde ret til toldfrit at indføre sit »salt af salt« til den kongelige del af her-tugdømmet Slesvig, mens salt fra Lüneburg og andet udenlandsk fint salt blev pålagt 1 rdl. pr. læst i told. ²⁾

En sådan tolddifferentiering med åbenlys begunstiggelse af indenlandske undersåtter på udlandets bekostning var imidlertid en torn i øjet på stærke økonomiske magter som Holland og England. Med såvel økonomiske som militære midler formåede de i perioder at tvinge svagere handelspartnere, som f.eks. Danmark-Norge og Portugal til at fravige de merkantilistiske principper og i toldmæssig henseende ligestille dem med det pågældende lands egne undersåtter. Dette tvang imidlertid igen de lande, som dette formynderi gik ud over, til i toldmæssig henseende at spille med fordækte kort. Et eksempel herpå var for Danmark- Norges vedkommende udstedelsen af en hemmelig moderationstoldrulle i 1696.

Optakten

Ved indgangen til 1690'erne var Danmark-Norges muligheder for at føre en merkantilistisk erhvervspolitik blevet væsentligt indskrænket. Årsagen hertil havde rødder tilbage til den såkaldte Christianopolstraktat fra 1645.³⁾

Denne told- og handelstraktat var en følge af Christian 4's hæmningsløse forhøjelser af øresundstolden i 1630'erne, som stærkt havde forværret forholdet til Holland. Da Danmark-Norge i 1645 gik ud af Torstenssonkrigen (1643-45) mod Sverige som den slagne part, var købmandsrepublikken i stand til at sætte tommelskruerne på og tvinge Christian 4. til store indrømmelser. Resultatet blev en væsentlig reduktion af øresundstolden. Med i købet gik imidlertid også retten til gennem toldpolitikken at favorisere kongens egne undersætter på udlandets bekostning. I Christianobeltraktatens artikel 5 bestemtes det således, at hollænderne i de næste 40 år ved ind- og udførsel af varer i Danmark-Norge ikke skulle betale højere told end den danske konges egne undersætter.

Med denne nationalbegunstigelse var den danske toldpolitik blevet alvorlig stærket. Bedre blev det ikke af, at nationalbegunstigelsen i de følgende år gennem en række handelstraktater også kom til at gælde for store handelsnationer som England og Frankrig og de driftige handelsbyer Lübeck, Bremen og Hamburg.

I adelsvældets sidste år blev der ikke gjort noget afgørende forsøg på at bryde den hollandske dominans inden for handel og skibsfart. Ved enevældens indførelse i 1660 og den dermed forbundne reorganisering af centraladministrationen blev grunden imidlertid lagt til et nyt dansk-norsk merkantilistisk fremstød.

Efter at have sliktet sårene i 10 år oven på Carl Gustavkrigene (1657-60) blev der med Christian 5's tronbestigelse i 1670 for alvor gjort forsøg på at befri Danmark-Norge for den udenlandske omklamring.

Midlerne hertil var de traditionelle efter den merkantilistiske recept med bl.a. kompagnigrundlæggelser (f.eks. Vestindisk kompagni 1671), indkaldelse af fremmede manufakturister og ikke mindst en protektionistisk toldpolitik (1672-toldrullen). Sidstnævnte stred for industriens vedkommende ikke mod de indgåede told- og handelstraktater, så længe danske undersætter og traktatnationer blev behandlet ens. Det var imidlertid ikke tilfældet inden for handelen.

For at styrke den nationale skibsfart og handel blev Christian 4's hedengangne defensionsskibsordning genoplivet 1670-71. Mod i krigstid at stille sine bevæbnede handelsskibe til rådighed for orlogsflåden fik defensionsskibsrederne en række kraftige toldbegunstigelser ved import af bl.a. salt og vin.⁴⁾

I praksis var denne favorable ordning forbeholdt kongens egne undersætter på udlandets bekostning. Det fik sit ydre udtryk i 1672-toldrullen, hvor der som noget nyt blev opereret med tre forskellige toldsatser imod tidligere to. De var nu inddelt efter (1) defensionsskibe, (2) indenlandske og ved traktaterne privilegerede og (3) udenlandske ikke-privilegerede. Tolden var lavest for den nye gruppe, defensionsskibene, hvorefter den steg gradvist for de følgende grupper.⁵⁾ Anders Bording var da i »Den danske Mercurius« heller ikke i tvivl om, at defensionsskibsordningen tog sigte på, at kongens undersætter nu hermed skulle få den fortjeneste, »hvis af udlændinger fortjent er hidendtil«. ⁶⁾ At de var godt på vej til det, vidner defensionsskibenes hastige vækst om. I 1675 fandtes der ikke mindre end 51 i Danmark-Norge.⁷⁾

Defensionsskibsordningen og 1672-toldrullens tredeling af toldsatserne med traktatnationerne på en beskeden andenplads var i klar modstrid med Christianobeltraktaten. Tidspunktet for det nye toldpolitiske fremstød var imidlertid valgt. Efter flere års stærk spænding mellem Frankrig og

Holland kom det i 1672 til krig mellem de to lande. Sidstnævnte havde således hænderne fulde og var ikke i stand til en kraftig optræden over for Danmark-Norge. Tværtimod måtte Holland søge den danske konge om våbenhjælp og støtte. Det var dog først tre år senere at Danmark-Norge selv blev aktiv på krigsskuepladsen. Udbruddet af den skånske krig i 1675 bevirkede imidlertid, at det påbegyndte økonomiske fremskud gik i stå.

Krigen betød dog kun en pause. Efter fredsslutningen i 1679 genoptog regeringen tråden fra begyndelsen af 1670'erne og søgte med endnu større kraft end før at favorisere den hjemlige handel og industri på udlandets bekostning.

Første halvdel af 1680'erne blev således vidne til en enestående rig dansk erhvervslovgivning. Den indledtes i 1680 med fornyelsen af defensionsskibenes privilegier. Herpå gik det slag i slag. I 1681 udstedtes forordningen om »commerciens og navigationens befordring saa og vekselretten«. Her blev der bl.a. stillet krav om import af forskellige varer fra 1. hånd (varernes oprindelsesland) mod visse toldbegunstigelser. Lige som defensionsskibsordningen tilsigtede bestemmelsen at udelukke den hollandske mellemhandel. I 1682 kom så forordningen om købstæderne og i 1683 den store lovbog »Danske Lov« med sine mange bestemmelser om bl.a. køb og salg. Samme år udstedtes også forordningen om mål og vægt, der tilstræbte ensartethed overalt i kongens riger og lande. For at lokke fremmede, kapitalstærke og faglærte personer til landet udstedtes i 1685 en række privilegier for alle fremmede af den evangeliske og reformerte religion. Hertil kom så endelig de to stærkt protektionistiske toldruller fra 1683 og 1686.

Med sine krav om handel på 1. hånd, toldmæssig favorisering af kongens egne undersåtter, udelukkelse af fremmede i indenrigshandelen samt høje tolsatser og mange forbud var 1683- og 1686-toldrul-

len, hvoraf den første aldrig nåede at træde i kraft, intet mindre end en økonomisk krigserklæring over for udlandet. Medvirkende til dette skridt var Christianobeltraktatens udløb i 1685, men denne gang tog Holland imidlertid handsken op. Ved kraftige toldforhøjelser på dansk im- og eksport af varer til og fra Holland samt en meget følelig boykot af norsk tømmer blev den danske regering tvunget til at indlede retræten.

Første stop på denne rutchetur var præliminærtraktaten med Holland 1688. I følge denne blev ikke kun 1686-toldrullen men også defensionsskibsordningen prisgivet. Præliminærtraktaten skulle kun gælde i to år og herpå erstattes af en afløser for Christianobeltraktaten. Da forhandlinger herom ikke førte til noget, dukkede defensionsskibene op igen i den nye 1691-toldrulle, omend i reduceret omfang.

1691-toldrullen var dog helt tydelig en toldpolitisk tilpasning til de udenrigspolitiske realiteter. Med undtagelse af bevarelsen af defensionsskibsordningen var den nye toldrulle støvsuget for alle særlige begunstigelser af indenlandske undersåtter. Selv om den danske regering i 1690'erne ikke ville afslutte en handelstraktat med Holland og nægtede formelt at forlænge præliminærtraktaten, er 1691-toldrullen således et klart udtryk for den danske frygt for nu gennem toldpolitikken at støde hollænderne.

Kongelig »toldsvig«

Med indgåelsen af præliminærtraktaten 1688 var det bortset fra den få år senere genopstandne defensionsskibsordning slut med den hidtidige åbenlyse favorisering af kongens egne undersåtter. For at nå de merkantilistiske mål regeringen havde sat sig, måtte den derfor nu gå andre veje i form af hemmelige toldbegunstigelser. Det var en sti, som den allerede tidligere havde betrædt.

Mest omfattende - og unægtelig også

mest raffineret - var her den såkaldte sjettedelsmoderation, som allerede var blevet indført i 1672 på Kommercekollegiets initiativ. I forbindelse med skibsmålingen i København blev det således dette år i al hemmelighed bestemt, at danske skibe i deres målebrev kunne angives til 5/6 af den virkelige drægtighed, mens udenlandske skibe skulle angives til den fulde drægtighed. Da skibenes læstetal lå til grund for beregningen af toldafgifterne, betød det, at de i København målte danske skibe kom til at betale 1/6 mindre i told end de tilsvarende udenlandske.

For at bevare »hemmeligheden« skulle provinsens toldere fortsat måle de der hjemmehørende skibe til deres virkelige drægtighed og opkræve afgifter derefter. Når de samme skibe før eller senere foretog en rejse til København, blev de så her forsynet med et nyt målebrev med en lavere angivelse, der skulle gælde fremover. Denne autoriserede toldsvig holdt sig forbløffende længe - lige til 1825! ⁸⁾

Et andet eksempel på kongelig toldsvig afslører sig i Kommercekollegiets kopibog fra 1682. Heraf fremgår det, at kollegiet havde fået ordre til at gøre fornøden anordning om, at de 12 første skibe, som årligt kom fra »Vestersøen«, skulle nyde begunstigelser med hensyn til skibenes lading, øresundstold, accise og recognitions- penge. Dette skulle dog rigtignok kun gælde for de skibe, som tilhørte kongens egne undersåtter. Det sidste punkt må alligevel have voldt betænkelighed, for i instruksen til Kommercekollegiet var det tilføjet: »... och det det meste muligt er fremmeligere at holde, saa at fremmede ingen kundskab derom bekommer«. ⁹⁾

Regeringen overvandt dog hurtigt sine betænkeligheder på dette felt. I de tidligere omtalte stærkt protektionistiske toldruller fra 1683 og 1686 tilkendegav kongen således klart sit ønske om at begunstige landets egne undersåtter på udlandets bekostning.

Efter det toldpolitiske sammenbrud i

1688 måtte regeringen imidlertid vende tilbage til de mere lyssky metoder. Et første resultat heraf var, at kongen bevilgede de defensionsskibe, der var afsejlet til Frankrig, Spanien og Portugal før offentliggørelsen af præliminærtraktaten, at de måtte slippe med at betale told efter satserne i den ophævede 1686-toldrulle. I 1689 blev denne bestemmelse udvidet til også at gælde de større exemptionsskibe. ¹⁰⁾

I 1690 og 1691 blev dette initiativ fulgt op af hemmelige ordrer til Rentekammeret om at yde nedsættelser i tolden på salt og vin, som indførtes fra første hånd på danske skibe. ¹¹⁾

Tilsvarende var der ved 1691-toldrullens og 1696-forordningens omtale af defensionsskibene kun tale om en skinmanøvre. Der nævntes officielt kun én klasse af defensionsskibe, som nød begrænsede toldlettelser ved import af spansk og portugisisk salt og vin, mens der i virkeligheden fandtes to klasser af defensionsskibe, der bl.a. også nød toldbegunstigelser i Øresund. ¹²⁾ Resultatet af denne politik var, at defensionsskibene i 1690'erne stadig levede i bedste velgående - i tiden mellem 1692-98 blev der i Danmark registreret 12 defensionsskibe af 1. og 2. klasse på mellem 150 og 290 læster. ¹³⁾

Kronen på værket ved disse omgørelser af den officielle toldpolitik var dog udstedelsen af den hemmelige moderationstoldrulle i 1696.

Moderationstoldrullen

I forbindelse med toldforpagtningskommissionens forhandlinger i begyndelsen af 1690'erne fremgår det, at regeringen havde til hensigt ved hjælp af toldforpagtningen hemmeligt at begunstige kongens egne undersåtter. ¹⁴⁾ Denne udnyttelse af toldforpagtningssystemet blev helt klar, da toldforpagtningen i 1695 blev en ren pro forma sag, som udelukkende skulle dække over de nedsættelser, der blev givet i tolden. Dette blev for alvor sat i system ved

den hemmelige moderationstoldrulle af 18. april 1696.

Toldrullen bestod af omkring 70 forskellige varesorter, hvorpå der foruden vin, brændevin og salt fortrinnsvis skulle ydes mellem 33 % til 50 % nedsættelse i importtolden. F.eks. slap 10 alen Cammerdug, der ifølge 1691-toldrullen skulle fortoldes med 88 sk., nu med 44 sk. Kniplinger, gal-loner og lignende varer fik en nedsættelse på 4-6 sk. i forhold til de oprindelige 12 sk. Af ét skip pund jernstænger skulle der i stedet for 2 rdl. kun betales 1 rdl., mens tin »i arbejde« fik et nedslag på 10 rdl. pr. skip-pund i forhold til 1691-toldrullens 15 rdl. Tilsvarende blev tolden på udenlandske varer som lüneburger salt, sæbe, øl, leer, skæreknive, korn og tømmer halveret. For tobaksblade gjaldt der den særlige bestemmelse, at der fortsat skulle betales 1 sk. pundet i told. Til gengæld blev der givet et nedslag på 25 % i consumptionen, der ellers normalt beløb sig til 4 sk. pundet. Ved større kvanta skulle consumptionen yderligere nedsættes med 10 til 20 %. Alle øvrige varer, som ikke nævntes i moderations-toldrullen, men som fandtes i 1691-toldrul-len, skulle »nyde udi fortolding for lecagie og pacagie etc. en tredie del afslaug«.

Mens de ovenfor nævnte toldnedsættelser kom hele landet til gode, var moderati-onen på fransk vin, brændevin, vineddike og salt samt spansk salt og alle hede vine forbeholdt hovedstaden. De københavnske handlende slap her mellem 1/4 og 1/3 billi-gere end deres kolleger i købstæderne og traktatnationerne (se figur 1).¹⁶⁾ Der var med denne bestemmelse tale om en forløber for forordningen af 1726 om de såkaldte fire species, der i praksis gav København et monopol på importen af vin, brænde-vin, salt og tobak.¹⁷⁾

1696-moderationstoldrullens klækkelige toldbegunstigelser skulle som helhed kun gælde for kongens egne undersåtter i Dan-mark. Den betød således en konkurrence-mæssig fordel for disse i forhold til de

fremmede købmænd. For at den danske regering ikke herved skulle blive kompro-mitteret overfor udlandet, skulle Køben-havns toldinspektør Hans Jacob Søbøtker optræde, som om han forpagtede toldens oppebørsel i Danmark, og som om han af sig selv uden regeringens vidende ydede denne toldnedsættelse. Om dette maskepi udtaltes det således i den kongelige ordre, at Rentekammerets chef Christian Sigfrid von Plessen skulle »... derefter videre an-stalt hos vedkommende giøre, og af Voris told inspektør her udi staden den forsik-ring at tage, at ovenbemeldte moderation, som til negotiens befordring anset er, for-meldte Voris undersaatter uden forskiel nyder, derefter og tracteret vorder, og at den anordning giøres, at visse bøger her saavel som ved de andre toldsteder vorder over deslige moderation holden, og sig for ingen anden lade merke, end at han om tol-den her udi riget, udi visse maader med Os allerunderdanigst haver contraheret og denne moderation Os uafvidende saaledes skeer og givet vorder, at deraf ingen anden consequence følge kunne«. ¹⁸⁾

1691-toldrullen

*Egne og fremmede
privilegerede skibe*

	Rdl. sk.
Hedvin 1 ahme	10 64
Fransk vin 1 oksehoved	6 64
Vineddike do.	4 64
Brændevin do.	16
Fransk salt 1 læst	15
Spansk salt do.	8

Figur nr 1.

Den sidste sætning var en hentydning til muligheden af udenlandske protester mod den danske protektionisme, hvis den blev opdaget. Hvordan toldinspektøren ellers skulle forholde sig, hvis der opstod problemer med forskelsbehandlingen, forlød der ikke meget om. Han blev kun henvist til i de enkelte sager at forhandle herom med Plessen.¹⁹⁾

Hele ordningens her skitserede påtænkte praktiske gennemførelse var ret så bemærkelsesværdig. Hvis den blev opdaget, ville næppe mange udlændinge tro på, at netop en toldforpagter af egen godhed opkrævede mindre i told af de afgiftsplagede danske undersåtter, end han ellers var berettiget til efter den officielle toldrulle. Til alt held for regeringen, kom denne allerhøjeste kongeligt konfirmerede »toldsvig« ikke til at give problemer med traktatnationerne.

Under moderationen

I tiden fra 1696 frem til toldforordningen af 1732 var den hemmelige moderations-toldrulle sammen med den tidligere omtal-

te sjettedelsmoderation grundlæggende for de danske forsøg på fortsat at begunstige den nationale handel. De var et tidens tegn på de vilkår, som en dansk protektionistisk toldpolitik levede under ud fra deisen, hvad der ikke kunne ske offentligt måtte gøres i det skjulte. Dette forhold blev yderligere sat i relief, da Holland i 1701 tvang den dansk-norske stat til at undertegne en ny handelstraktat, som i praksis betød en tilbagevenden til Christianobeltraktaten. Ved denne lejlighed røg de sidste rester af defensionsskibsordningen med i købet, så den danske toldpolitik nu officielt var blevet renset for særlige begunstigelser af indenlandske undersåtter.

Som det sig hør og bør med en »geheim« moderationstoldrulle, har den ikke efterladt sig mange spor i det bevarede kilde-materiale. Den virkede efter sit formål i det stille til gavn for den nationale - og som det fremgår af det foregående især den københavnske - handel. Dog indtrådte der enkelte begivenheder, som fik indflydelse på moderationens omfang og udstrækning.

Den første var en indskrænkning 1697 i den af staten ydede rabat, som de københavnske vinhandlere nød for lækage, fordampning m.m. fra vinfadene. Mens den i 1691-toldrullen var blevet sat til 1/6 pr. oksehoved (1 oksehoved = 6 ankre) vin eller brændevin, blev den nu halveret til 1/12, og det endda kun, hvis vinen eller brændevinen havde ligget i mere end et halvt år.²⁰⁾ Det var i realiteten en indskrænkning af den året før givne københavnske toldmoderation på vin og brændevin.

Til gengæld gik regeringen et stort skridt den modsatte vej, da det under Store nordiske krig (1709-20) kneb for de københavnske handlende at hjemføre deres varer på egne skibe fra 1. hånd. I 1717 gav kongen således tilladelse til, at de københavnske købmænd så længe krigen varede måtte fortolde alle deres varer efter den geheimme ordre, selv om de kom fra 2. hånd eller med fremmede skibe.

1691-toldrullen	1696-toldrullen
<i>Fremmede uprivilegerede skibe</i>	<i>Københavnske skibe</i>
Rdl. sk.	Rdl. sk.
12	8
7 48	4 16
5 24	3
18	10
18	10
11	6

Denne dispensation blev ophævet i 1721. Ved en revision af toldregnskaberne i 1727 viste det sig imidlertid, at de københavnske toldere fortsat i hele perioden efter krigen havde ansat de af købmændene importerede varer på udenlandske skibe efter den hemmelige moderationstoldrullens takster. Selv om tolderne påberåbte sig ukendskab til, at dispensationen var blevet ophævet i 1721, blev de berørte købmænd afkrævet et beløb svarende til den told, de havde unddraget sig i tiden 1721-26. Af sær kongelig nåde fik de dog i 1727 eftergivet beløbet ved udstedelsen af en dispensation med tilbagevirkende kraft.²¹⁾

1732-toldrullen

I mellemtiden var forudsætningerne for den fordækte toldpolitik ved at ændre sig. I 1721 udløb handelstraktaten med Holland uden at blive fornyet. Selv om hollænderne fortsat i praksis blev behandlet efter dens bestemmelser, var deres indflydelse på den danske told- og handelspolitik nu stærkt på retur. Et udslag heraf var forordningen om de fire species 1726, der i realiteten gav København et monopol på import af vin, brændevin, salt og tobaksblade. Det skulle ske fra 1. hånd og med egne skibe. Import fra 2. hånd blev udtrykkeligt forbudt.²²⁾ Ud over at begunstige København på provinsens bekostning var forordningen således også et slag mod såvel den hollandske som andre nationers mellemhandel. Selv om forordningen blev ophævet i 1730, fordi den ikke havde været København til »...den forønskede nytte, men derimod hindrer de andre stæders indvaanere i deres handel og næring...«, er den et tydeligt tegn på en anderledes selvstændig dansk optræden over for udlandet.

To år senere udstedte regeringen en ny toldrulle til afløsning af den aldrende 1691-forordning. Selv om der ikke er fundet direkte belæg for det i det gennemgåede materiale, må det formodes, at den hemmelige

moderationstoldrulle samtidig også ophævede, eller ikke længere spillede nogen større rolle. I hvert fald blev den nu delvis overflødig.

1732-toldrullen indfrie et længe næret ønske i danske og norske handelskredse om en generelt lavere told. I forhold til 1691-toldrullen var mange importtoldsatser nu blevet modereret ganske mærkbart. Størstedelen af varegrupperne var inddelt i tre klasser. Alle »grove og nødvendige varer og alle de som letteligen kunne indsniges« blev sat til kun 6 % af værdien. De nødvendige varer, som »dog tildels her i landet kan forarbejdes«, men som med hensyn til kvalitet og mængde ikke dækkede forbruget, blev sat til 8 %. Luksusvarer og varer, som ikke var lette at indsmugle, blev derimod sat til 12-16 %. Ubenævnte varer, som i 1691-toldrullen var sat til 8 %, var reduceret til 6 %.²³⁾

Ved denne generelle reduktion af toldsatserne var mange af den hemmelige moderationstoldrullens satser blevet udhulet. Et konkret eksempel var udklæde indtil 9 mk. pr. alen. Ifølge 1691-toldrullen skulle der heraf betales 16 sk. i told. 1696-moderationstoldrullen gav et nedslag på 16, 12, 8 eller 4 sk. alt afhængig af kvaliteten. I 1732-toldrullen var tolden reduceret til 8 sk. svarende til en halvering i forhold til 1691.

Tilsvarende var tolden på spansk salt blevet reduceret fra 15 til 10 rdl. pr. læst. Den nye, lavere told svarede nøjagtig til den sats, som havde været gældende i moderationstoldrullen. For fransk salts vedkommende var tendensen endnu tydeligere. Heraf skulle der ifølge 1732-toldrullen kun betales 5 rdl. pr. læst, mens det tidligere var blevet pålagt 8 rdl. i 1691-toldrullen og 6 rdl. i moderationstoldrullen. Her var altså et eksempel på, at regeringen officielt var gået under den hemmelige toldrullens moderate satser.

Eksempler på det modsatte fandtes imidlertid også. Således var tolden på vin, vin-

eddike og brændevin forblevet uændret fra 1691-toldrullen til 1732-toldrullen. Her var moderationstoldrullens satser fortsat lave-re, idet de gav et nedslag på mellem 1/4 og 1/3. Til gengæld blev både told og konsumtion på vin og brændevin samt salt og tobak reduceret med 1/3, hvis provinskøb-mændene forskrev disse fire species fra København. Hermed var der i realiteten også på dette felt taget højde for en klæk-kelig moderation.

Alt i alt må det siges, at den hemmelige moderationstoldrulle i 1732 stort set havde udspillet sin rolle, og at regeringen igen gik over til en mere åbenlys favorisering af den nationale handel.

Noter

1. Brev 5/12 1689, her citeret efter H.V. Gregersen: *Den Lüneburgske Saltok-troi*, p. 55 (1962).
2. Ibid. p. 256.
3. Om traktatens forudsætninger og indhold se Henrik Becker-Christensen: *Christianobeltraktaten 1645. En mile-pæl i dansk-norsk toldpolitik. Forud-sætninger og følger*, i: »Profiler i nor-disk senmiddelalder. Festskrift til Poul Enemark«, pp. 185-201 (1983).
4. Om defensionsskibsordningen se Hen-rik Becker-Christensen: *Flådemagt og protektionisme. Træk af defensions-skibsordningen i Danmark-Norge i 1600-tallet*, i: *Festskrift til Vagn Dyb-dahl*, pp. 30-55 (1987).
5. Det kongelige biblioteks småtryksafde-ling, toldrulle 1672.
6. Den danske Mercurius, september 1673.
7. Jørgen H.P. Barfod: *Danmark-Norges handelsflåde 1650-1700*, p. 94 (1967).
8. Vedr. sjattedelsmoderationen se An-ders Monrad Møller: *Skibsmålingen i Danmark 1632-1867*, pp. 21-31, i: *Handels- og Søfartsmuseet på Kron-borg. Årbog 1974*.
9. Kommercekollegiets kopibog over kongelige befalinger til kollegiet 1671-83, 6/5 1682 bl. 100 (Kbh's stadsar-kiv). En klage af assessor Hans Nielsen Aalborg i Kommercekollegiet 17/7 1684 kunne tyde på, at det havde skor-tet med at få omsat de lovede lettelser i øresundstolden i praksis. Kollegiet lo-vede at gøre sin indflydelse gældende for at få bragt tingene i orden (Kom-mercekollegiets resolutionsprotokol 1676. 1680-91, 17/6 1684 bl. 101 (Kbh's stadsarkiv).
10. Carl Christiansen: *Bidrag til dansk statshusholdnings historie under de to første enevoldskonger*, II p. 464 (1922).
11. Ibid. p. 741.
12. Ibid. pp. 740-41.
13. Jørgen H.P. Barfod *anf.arb.* p. 105. Det skal bemærkes, at læstetallene kun er bevarede for 5 af disse skibe. Som anden måleenhed kan oplyses, at de 12 defensionsskibe var bevæbnede med mellem 36 og 64 kanoner.
14. Carl Christiansen *anf.arb.* pp. 731, 733.
15. Rentekammeret pk. nr. 2215.316, 1681-1756 Diverse told- og konsumti-onslovgivningen vedkommende (Rigs-arkivet).
16. Ibid.
17. Peter Uffe Meier: *Omkring de fire spe-cies. Dansk merkantilistisk stabel og navigationspolitik i 1720'erne*, p. 27 (1981).
18. Rentekammeret pk. nr. 2215.316 (Rigsarkivet).
19. Ibid.
20. Peter Uffe Meier, *Anf. arb.* p. 27.
21. Peter Uffe Meier, *Anf. arb.* pp. 35, 39, 48 og 125-126.
22. Kvartudgaven.
23. Det kongelige biblioteks småtryksaf-delning, toldrulle 29/2 1732. Om 1732-toldrullen se iøvrigt Hans Bjørn: »...tvært imod Commerciens Na-tur...«, *Zise* nr 3, 1985 pp. 116-122.

Han røber i det hele mangel på omløb i hovedet...

Af Henrik Fode

»Meisner synes ikke at have tilstrækkelig begreb om tjenesten, ligesom han i det hele røber mangel på omløb i hovedet« 1). Sådan karakteriserede kgl. kammerassessor, toldinspektør A.F.P. Fog i januar 1834 sin underordnede toldbetjent i Randers 2). Han kunne dog lykkeligvis - ikke mindst af hensyn til tjenestestedets anseelse - fortsætte med nogle positive bemærkninger, for Meisner var trods alt »ædruelig og rigtig nok redelig«.

Fog fortsatte sit arbejde. Næsten 20 medarbejdere skulle beskrives til den såkaldte »konduiteliste«, der hvert år skulle færdiggøres først i januar og indsendes til Det Kgl. General-Toldkammer- og Kommercekollegium i København. Fog fortsatte derfor ... »Müller er uduelig og drikfældig ... Randa er meget svagelig, mens Styrrup er ædruelig og dygtig, men underlig og løgnagtig«. En efter en blev de karakteriseret, og mod næsten halvdelen havde toldinspektøren alvorlige bemærkninger: Fysiske, mentale, aldersmæssige eller direkte faglige. Meget få var »helt tilfredsstillende« 3).

Konduitelisten var et vigtigt redskab i den ældre personaleadministration. Den synes oprindelig at være indført af hæren i begyndelsen af 1700-årene, og trængte herfra langsomt ind i andre grene af den offentlige forvaltning. Meningen var, at konduitelisterne skulle indeholde »nøjagtig og detaljeret underretning om underordnedes kundskaber, duelighed og opførsel«, og det er forklaringen på, at det netop var sådanne elementer, Fog samlede sine bedømmelser omkring.

Det er usikkert, hvornår konduitelisterne første gang blev anvendt i Toldvæsenet, men bekendt er det, at de hvert fald blev indført ved et cirkulære af 12. november

1796. Det var dog foreløbig kun told- og konsumtionsbetjentene, det handlede om, men til gengæld blev det krævet, at listerne oplyste om alder »hvorlænge tjent«, opførsel og »hvori de udmærker sig som god eller slet« 4).

Året efter blev bestemmelserne yderligere præciseret i forbindelse med de mange reglementer, instrukser m.m., der fulgte efter den store toldlov af 1. februar 1797 5).

Listerne er dog næppe altid blevet fremsendt som krævet, for kun sjældent er de ældre i hvert fald bevarede, og igen i 1816 måtte Generaltoldkammeret- og Kommercekollegiet indskærpe over for samtlige told- og konsumtionssteder, at de skulle indsende toldstedets konduitelister 6).

Samtidig blev det bestemt, at de skulle have en fastere udformning og udarbejdes efter »et vedlagt skema«, som det blev sagt. Der skulle således herefter tillige oplyses om, hvad »enhver betjent havde tjent i rede sølv og i repræsentative navneværdi«, som forordningen sagde det her kort efter pengevæsenets sammenbrud. Altså kort og godt oplyse, hvad hver enkelt betjent havde haft af indkomster, og hvorfra.

For toldhistorikerne er listerne derfor af fornyet interesse. Tolderne fik nemlig foruden en fast løn også procenter af told- og konsumtionsintraderne, som det hed, foruden evt. sportler - eller/og skriverpenge, foruden evt. andele af konfiskationer. Fri bolig, penge til hestehold foruden oplysninger om, hvor stor en familie, den ansatte skulle forsørge hørte også med. Endelig havde nogle også beskæftigelse uden for etaten, og indtægter herfra skulle meddeles 7).

Det var en sådan omfattende indberetning toldinspektør Fog og alle hans mange

kolleger rundt om i landet skulle indsende i januar måned hvert år. De er naturligvis ikke alle bevarede, ligesom det er ukendt, om der blev »rykket« for evt. manglende indberetninger.

Der var ellers trods alt kommet en mere fast struktur over den administrative praksis efter at der ved kgl. resolution af 20. november 1819 og 3. februar 1821 var indført overkontrollører som en melleminstans mellem det lokale toldsted og kollegiet i København. Det var det, der siden ud-

viklede sig til overtoldinspektoraterne. Den udvikling fik sin endelige udformning i 1847 ved ansættelsen af 3 overtoldinspektører for henholdsvis Sjælland og Lolland-Falsters Stifter, for Fyns Stift og for Nørrejylland 8).

Herefter skulle de lokale toldinspektører rapportere gennem overtoldinspektøren til kollegiet i København. Samtidig skulle overtoldinspektøren indrapportere sine egne iagttagelser om de enkelte toldsteder, og udtale sig om de lokale toldchefer - altså

Randers gamle toldkammer. Bygningen stammer fra 1834, det år da toldinspektør A.F.P. Fog affattede den karakteristik, som har givet denne artikel sin titel.

toldinspektørerne. Alle ansatte i toldetaten skulle således herefter i princippet kunne findes i en konduiteliste - dog på forskelligt indberetningsniveau 9).

Allerede fra 1843 er der årsberetninger fra overtoldinspektoratet for Nørrejylland, og den fungerende overtoldkontrollør, justitsråd Francisco Maro Tetens, havde således fundet det nyttigt i sin årsberetning at fastholde enkelte konduitenotater fra toldstedernes lister:

»Hans betydelige tunghørhed gør ham mindre beskikket for sådanne forretninger der berører på hørelsen.« Man var åbenbart meget tolerant i etaten, for selv om Rasmussen var »drikfældig, brutal og næppe redelig«, så kunne publikum dog daglig møde ham i aktiv tjeneste i Ålborg i 1843. Og i Århus håbede underbetjent Pechs overordnede, »at denne som følge af en arv for en tid kunne tilfredsstille sin hang til ødselhed uden på ny at geråde i upassende gæld«. - Også det var et forhold, overtoldinspektør Tetens indprentede sig i sin beretning til toldledelsen i København 10).

Der var naturligvis et formål med disse indberetninger. De kunne og skulle bruges i forbindelse med embedsbesættelser, forflyttelser, forfremmelser, afskedigelser m.m. Kort og godt til personalestyring. Et andet formål var naturligvis tillige igennem disse, at følge det enkelte toldsteds forhold og sammenligne dem indbyrdes. Det er forklaringen på de nævnte krav fra 1816 11).

Beretningen fra eksempelvis Stubbekøbing fra året 1847 giver således et fint billede af toldernes indtægtsforhold 12). - Forinden skal vi dog møde stedets 8 toldere, set gennem den bevarede konduiteliste.

Det var et modent personale, den 45 år gamle toldinspektør Even Breyen stod i spidsen for. Faktisk var han toldstedets yngste embedsmand, idet gennemsnitsalderen ved Stubbekøbing toldsted var på godt 52 år. Fire mand var sidst i fyrrene og to godt oppe i tresserne med toldkassereren

Johannes Theodor Koch som stedets næstældste med sine 62 år 13). På trods af den ret så høje gennemsnitsalder havde halvdelen af medarbejderne kun gjort tjeneste i Stubbekøbing i mindre end 5 år, mens de øvrige fire påfaldende nok havde været på stedet ganske længe: fra 12 til 22 år.

Enkelte træk af toldbetjentenes karriereforløb er også noteret. Den 54-årige Bergstrøm var startet som toldbetjent i Sorø i 1835 og blev i 1838 forflyttet til Skanderborg for endelig i 1843 igen at blive omplantet; nu til Stubbekøbing. Han var toldstedets sidst ansatte, men blandt hans kolleger var der flere, der havde et tilsvarende mobilitetsforløb.

Toldinspektør Breyen havde således indledt sin karriere i toldetaten som konstitueret krydstoldbetjent. I maj 1835 var han blevet konstitueret toldinspektør i Nykøbing Falster, men allerede samme efterår forflyttet og udnævnt til toldinspektør i Stubbekøbing 14).

Breyen synes at have været en positiv mand. Han var i hvert fald tilfreds med de fleste af sine medarbejdere og benyttede ikke så kraftigt et ordforråd som kollegaen i Randers. Den legemlige konstitution hos tolderne i Stubbekøbing var der almindeligvis ikke noget i vejen med, og om de fleste kunne han derfor blot skrive »stærk«, dog måtte han om en enkelt notere, at han i årets løb »havde været svagelig, da han havde lidt meget af gigt og ikke havde kunnet gå ret meget, hvorfor han havde måttet holde sengen«.

Heller ikke ædrueligheden havde der været problemer med, og »uden dadel« skrev Breyen om de fleste, hvis der ikke blot blev noteret »har opført sig godt«.

Værre stod det til med de praktiske færdigheder: skrivning og regning. En enkelt var middelmådig i såvel skrivning som regning, men kun om en enkelt måtte han vel noget nødtvungent notere, at det »stod meget tilbage i retskrivning, selv om han regnede godt« 15).

Det er allerede nævnt, at listerne også skulle oplyse om toldernes indtægtsforhold, og hvordan lønnen var sammensat.

Toldinspektør Even Breyen var som toldstedets chef sat til en fast årlig gage af 1050 Rdl., og herfra var der meget langt ned til toldbetjentenes faste gager, sådan som det ses af nedenstående opstilling.

Stubbekøbing Toldsted 1847

Personalets lønforhold

Antal	Fast årsgage Rdl.	Udbetalt Rdl.
1 toldinspektør	1050	1250
1 toldkasserer	950	1240
1 toldbetjent	246	479
5 toldbetjente	222	384-437

Kilde: Roskilde Toldkammer. 1835-1858 Konduitelister (LAS).

Tabellen viser tydeligt, at ét var den faste årsløn, noget helt andet det faktisk indtjente. Toldinspektørens beretning afdækker i detaljer, hvordan grundlønningerne blev suppleret med en hel række tillæg, der faldt forskelligt på stedets ansatte, men alle fik suppleret den faste løn.

Størst var toldinspektørens personlige tillæg på 94 Rdl. årligt, der måske havde en sammenhæng med hans store børneflokk på »8 uforsørgede«, som det blev noteret. Ydermere fik han 24 Rdl. som sin andel af konsumtionsindtægterne, mens et lignende beløb blev udbetalt til den daglige ansvarlige konsumtionstoldbetjent. Yderligere tilfaldt der toldinspektøren et beløb for skibsklarering og skibsregistrering, altså en andel af havneintraderne. Her skulle han dog dele med toldkassereren Johannes Theodor Koch, der havde dette som eneste supplement til sin grundløn, hvorfor han da også officielt kunne fuldstændiggøre sin titel told- og konsumtionskasserer med måler og vejer 16).

Rejsetilskuddene tilfaldt på det nærmeste alene toldbetjentene. Toldinspektørens befordringsgodtgørelse det år udgjorde således blot 1 Rdl. og 48 Sk., hvoraf man måske kan slutte, at han foretrak at passe toldforretningerne i Stubbekøbing frem for tjenesterejserne. Omvendt modtog toldbetjentene typisk årligt mellem 40-50 Rdl., især til »rejser med dampskibet«. Det største supplement til lønnen fik betjentene dog under overskriften »dyrtidsgratifikationer« - altså en særlig dyrtidsgodtgørelse, på mellem 1/3 og 1/4 af grundlønnen, men den tilfaldt kun dem 17).

Lønnen var således meget sammensat - det ikke blot i Stubbekøbing - men overalt i etaten 18). Men, mærkeligt nok, synes der at have været store lokale variationer. Af overtoldinspektørens årsberetninger fra Nørrejylland fremgår det, at lønnen netop lokalt var sammensat meget forskelligt med hensyn til procentandele af indtægterne.

I Ålborg blev der således i årene fra 1825 og frem mod 1840 udbetalt hele 15% af »intraderne« til personalet, mens denne andel i Århus var blot 11% mod 9% i Horsens og hele 16% i Kolding og 12% i Randers for blot at fremhæve nogle af de store østjyske byer 19).

Det indebar vel nok, at nogle toldsteder kunne være økonomisk mere attraktive end andre, selv om dette forhold endnu i detaljer er ret ukendt. Bekendt er det dog, at Breyen i maj 1851 forlod sit toldinspektørembedet i Stubbekøbing efter at være blevet udnævnt til toldforvalter i Roskilde 20).

Han havde altid været en omhyggelig embedsmand. Så inden han flyttede, udarbejdede han en nøje inventarfortegnelse over Stubbekøbing Toldsted. Den fortæller i dag om det primitive og nøjsomme liv med meget beskedne hjælpemidler, som hans toldere arbejdede under. Listen skulle naturligvis også tjene til at udskille Breyens

private ejendele fra toldstedets. Men alligevel synes noget at være gået galt, for Breyen flyttede toldstedets arkiv - eller i hvert fald dele af det - med til Roskilde. Det er den eneste naturlige forklaring på, at årsberetningerne fra Stubbekøbing i dag skal søges i Roskilde Toldkammerarkiv 21).

Even Breyen gjorde det godt som toldembedsmand. Han blev da også i 1854 kammerråd og i 1868 justitsråd - og så havde han den glæde også at se flere af sine mange sønner træde ind i Toldetaten. Han døde i 1874 i Roskilde, 72 år gammel, men endnu aktiv toldmand i »fuldt virke« 22).

I nekrologen i Dagstelegraphen blev han karakteriseret »som en af den danske toldstats pålideligste og mest samvittighedsfulde embedsmænd«. Han var således både

den første og den sidste på kontoret i Roskilde, og var anset som en elskværdig og hæderlig embedsmand. - Selv i dagbladsnekrologen, var den gamle tolder på det nærmeste blevet genstand for en konduitebedømmelse.

Der blev ikke altid draget de fulde konsekvenser af personalebedømmelserne, så på trods af de noget belastende bedømmelser A.F.P. Fog havde givet sit personale i Randers i 1834, så det ikke meget bedre ud da han på ny gav sig i kast med konduitelisten i 1843. Fortsat virkede der ved toldstedet i Randers flere folk »der kun var mådelig skikkede til flere dele af tjenesten«, og blandt de overordnede betjente var der flere, der »led under mindre godt helbred, mens andre dog lykkeligt var meget due-

Stubbekøbing Toldkammer, opført 1847, fotograferet omkring 1906.

lige, virksomme og fuldkomne retskafne« 23).

Selv var toldinspektøren blevet stadig mere skrøbelig, men havde dog klaret opgaven og var blevet udnævnt til kammerråd. Efter flere års tiltagende svaghed døde han i 1848, 61 år gammel 24). - Sygdom og en vis surhed, kan derfor have været forklaringen på de mange bitre karakteristiker af toldpersonalet i Randers. - Konduitelisterne skal derfor - som andre kilder - benyttes med en vis skepsis og forsigtighed.

Noter og henvisninger

1. Randers Toldkammer 1834 (LA.N). Konduitelister.
2. Hof- og Statskalender 1835, 434.
Se bl.a. Georg Nørregård, Toldinspektørernes årsberetninger. (Fortid og Nutid 1949, 21-28).
3. Randers Toldkammer 1834, konduitelister.
4. L. Fogtman, Kgl. Reskripter, resolutioner og Collegialbreve 12. november 1796, 622.
5. Samme, 12. december 1797, 324 § 13.
6. T. Algreen-Ussing, Kgl. Reskripter og Resolutioner m.m. 18. maj 1816, 181 ff.
7. Samme.
8. Harald Jørgensen, Lokaladministrationen i Danmark (1985), 117.
Karen Hjorth, Toldvæsenets arkiver i Rigsarkivet og landsarkiverne. (Arkiv bd. 10. 1985, 135-155) 146 f.
9. Overtoldinspektoratet for Jylland, Årsberetninger 1843 ff. (LA.N.) og samme konsumtionstidende 1825-41, 222 har oplysninger om toldinspektør Fog og andre inspektører, dog har den konstituerede overtoldinspektør heri især hæftet sig ved tidspunktet for »hæderstitler« eksempelvis krigsråd, kammerassessor, etatsråd, kammerjunker m.m.
10. Samme, Hof- og Statskalender 1844, 359.
11. Overtoldinspektoratet for Jylland (LA.N.)
1825-41 Konsumtionsstederne. Heri opstillet sammenligninger mellem jyske byer samt statistik for de enkelte toldsteder 1825-41.
12. Roskilde Toldkammer (LA.S.) 1853-58 Konduitelister.
13. Hof- og Statskalender 1847.
14. Kalender over toldetaten i Kongeriget Danmark den 1. april 1871 (1871) 68.
Roskilde Toldkammer. Heri ligger konduitelister div. år vedr. Stubbekøbing.
15. Samme.
16. Hof- og Statskalender 1844, 355.
17. Konduitelister 1847, Stubbekøbing.
18. I Arkiv for Handel og Toldvæsen 2. årg. 1847, 160 ff ses en sammenstilling af bl.a. konfiskations- og mulktprovenuer ved Kongerigets told- og konsumtionssteder 1845 og 1846. Her ses således det samlede mulktprovenu samt embedsmændenes og betjentenes andel heraf.
19. Overtoldinspektoratet for Jylland (LA.N.)
1825-41 konsumtionsstederne.
20. Kalender over toldetaten i Kongeriget (1871) 68.
21. Roskilde Toldkammer (LA.S.)
1035-58 Konduitelister. I pakken ligger foruden Stubbekøbing tillige listerne fra Roskilde.
22. Kalender over Toldetaten i Kongeriget (1871) 68.
Dagstelegrafen 21. oktober 1874.
23. Overtoldinspektoratet for Jylland, Årsberetning 1843.
24. Berlingske Tidende 4. juli 1848.

En episode i forbindelse med oprettelsen af Direktoratet for Toldvæsenet

Af O. Tobiesen Meyer

Oprettelsen af et fagligt direktorat for toldvæsenet den 1. april 1965 er en af de skelsættende begivenheder i toldvæsenets nyere historie.

I løbet af 50'erne var forholdet mellem toldvæsenets ledelse, der udøvedes af Tolddepartementets akademisk uddannede personale og Den Danske Toldetatsforening, der repræsenterede den toldfagligt uddannede toldassistentlinie, blevet stedse dårligere. Etatsforeningen fandt, at departementets akademikere savnede den fornødne faglige indsigt til at lede toldvæsenet, og at akademikerne mere eller mindre lod hånt om toldernes ønsker om forbedret uddannelse og bedre information om og vejledning i de bestemmelser, som toldvæsenet skulle administrere i det daglige arbejde. Nogle sager om udnævnelse af akademikere til høje stillinger i driften havde ikke gjort stemningen mildere, tværtimod. Tanken om at blive herre i eget hus trådte mere og mere frem, da departementet ikke viste nogen vilje til at ville ændre i de bestående forhold.

I efteråret 1959 blev tankerne om oprettelse af et fagligt generaltolddirektorat for alvor ført frem. Etatsforeningen rettede i flere ledere i Dansk Toldtidende skarpe angreb på departementet for at forvirre informations- og vejledningspligten over for toldvæsenet i forbindelse med den igangværende lovgivning om Danmarks overgang til Bruxelles-nomenklaturen og det forestående danske medlemskab af Den Europæiske Frihandelssammenslutning, EFTA, og krævede, at toldvæsenet fik aktiv deltagelse i ledelsen af toldetaten. Etatsforeningens aktion mod departementet endte op i, at etatsforeningen i december

1959 forelagde finansministeren (Kampmann) et forslag om oprettelse af et fagligt generaltolddirektorat, der skulle forestå den daglige ledelse af administrationen af told- og forbrugsafgiftslovgivningen. Etatsforeningens initiativ faldt for så vidt i god tråd med tanker, der var oppe i tiden om, at ministeriernes departementer skulle være små enheder (sekretariater) for ministeren og primært skulle forestå lovgivning og betjening af ministeren i øvrigt. Den daglige administration af lovgivningen i forholdet til borgerne skulle henlægges til direktorater. Det var sådanne tanker, der i maj 1960 førte til oprettelsen af Administrationsudvalget af 1960 (A-60), der skulle fremkomme med forslag til omlægningen af centraladministrationen efter departements/direktorats modellen. Det blev da også A-60, der senere kom til at beskæftige sig med planerne om oprettelse af en toldfaglig styrelse for toldvæsenet.

Finansministeren erklærede sig positivt indstillet over for de tanker om den fremtidige ledelse af toldetaten, som Etatsforeningen fremlagde i 1959. Foreningen fik dog ikke umiddelbart nogen reaktion fra finansministeren på dens forslag om at få nedsat et udvalg til en nærmere behandling af generaldirektoratstanken. Og der skulle gå nogen tid, inden der for alvor kom gang i arbejdet med direktoratstanken.

Det hændelsesforløb, der udspillede sig fra fremlæggelsen af generaltolddirektoratsforslaget i december 1959 til oprettelsen af Direktoratet for Toldvæsenet i 1965 indeholder mange spændende og interessante facetter. Det er derfor også naturligt, at beretningen om oprettelsen af Tolddirektoratet vil indtage en fremtrædende

plads i afsnittet om statsforvaltningen i det bind af Dansk Toldhistorie omfattende perioden 1945-1986, der forventes at udkomme i efteråret 1987.

Jeg vil i denne artikel beskæftige mig med en sag, som, skønt den egentlig var et internt tolddepartementalt personaleanliggende, fik afgørende betydning for arbejdet med direktoratstanken. Det er den såkaldte Damsgaard Hansen-sag.

For at få en baggrund for forståelsen af denne sag, må vi først gå lidt tilbage i tiden.

Knud Damsgaard Hansen, der var født i 1917, var som uddannet cand.polit. blevet ansat som sekretær i Tolddepartementet i 1943. Han var søn af socialdemokraten Johs. Hansen, der i 30'erne var kirkeminister under Stauning, og havde således sine rødder i Socialdemokratiet. Han opstillede da også i sine yngre år flere gange som folketingskandidat for partiet uden dog at opnå valg. Han var i en periode udlånt fra departementet som ministersekretær hos Vilhelm Buhl i dennes tid som økonomiminister i den første regering Hans Hedtoft. Lederen af Det Økonomiske Sekretariat under Økonomiministeriet var Viggo Kampmann, som Damsgaard Hansen opnåede nære relationer til under arbejdet for økonomiministeren. Disse nære relationer til en af 50'ernes nøglepersoner i Socialdemokratiet benyttede Damsgaard Hansen sig senere af, ofte til stor fortrydelse for kolleger i Tolddepartementet, der ved flere lejligheder fandt, at han benyttede sine politiske forbindelser til at falde i ryggen på Tolddepartementets ledelse. Det må i den forbindelse erindres, at Viggo Kampmann i en kort tid i 1950 og senere fra 1953 til 1960

var finansminister og dermed chef for det ministerium, hvortil Tolddepartementet den gang organisatorisk var henlagt.

Damsgaard Hansen blev i 1958 udnævnt til kontorchef i Tolddepartementet. Der var ikke noget politisk i denne udnævnelse, det var hans »tur«. Men han fik tillagt en række arbejdsopgaver af central betydning inden for toldområdet, der hidtil var blevet varetaget af en anden af departementets kontorchefer. Det var således Damsgaard Hansen, der forestod det betydelige lovgivningsarbejde med Danmarks overgang til Bruxelles-Nomenklaturen og medlemskabet af EFTA. Opgaver som han løste på dygtig vis, og som gav ham en stærk position i departementet kun få år før, at departementets chef, generaldirektør Knud Korst, skulle gå af på grund af alder. Et forsøg på fra Korsts side at begrænse Damsgaard Hansens ansvarsområde ved administrativt at henlægge den endelige afgørelse af tarifieringssager fra departementet til Toldvæsenets Prøvesamling blev da også omgående forpurret fra politisk side, skønt det havde toldetatens fulde bevilgning. Det var bl.a. dobbeltbehandlingen af tarifieringssagerne* i Prøvesamlingen og Tolddepartementet, der var blevet ført frem af Etatsforeningen som et argument for generaldirektoratstanken.

Andre forhold medvirkede til en styrkelse af Damsgaard Hansens position specielt i forhold til toldtaten. Finansministeren havde i 1959 ved fremsættelsen af EFTA-toldlovforslaget bebudet, at der ville blive indledt drøftelser om en rationalisering af toldbehandlingsbestemmelserne. Dette udvalg, Finansministerens Udvalg til Rationalisering af Toldvæsenet, blev nedsat i lø-

* Dobbeltbehandlingsproblematikken gik på, at tarifieringssager, d.v.s. afgørelser om en bestemt vares placering i toldtariffen, først blev behandlet i prøvesamlingen af toldere med særlig ekspertise i tarifiering og dernæst i departementet af andre toldere med tilsvarende ekspertise. Resultatet var, at prøvesamlingens afgørelser kun i enkeltstående tilfælde blev underkendt i departementet.

bet af 1960, og Damsgaard Hansen blev dets formand. Som sekretær blev udpeget daværende toldinspektør, senere tolddirektør V.E. Parving. Udvalget begyndte sit arbejde ved årsskiftet 1960/61. Arbejdet i udvalget foregik uafhængigt af Tolddepartementet, og Parving fik en central placering som leder af det daglige arbejde.

Etatsforeningens daværende formand, Niels Kjærbøl, der spillede en helt afgørende rolle i spillet om oprettelsen af direktoratet, havde hurtigt indset, at organisationerne kunne have fordele ved at engagere sig aktivt i dette rationaliseringsarbejde. Han var naturligvis vel vidende om den indflydelse, udvalgets formand, Damsgaard Hansen, havde i den centrale toldadministration, og han kendte Parvings dynamik og ambitioner. Organisationerne måtte derfor involveres direkte i udvalgsarbejdet. Tanken var højst utraditionel. I dag ville det forekomme helt naturligt, at interesseorganisationerne inddrages i et sådant udvalgsarbejde, men det var det ikke i 1961. Kjærbøl fik imidlertid sin vilje. I marts 1961 indtrådte en repræsentant for Etatsforeningen og en fra Toldtjenestemandsforbundet formelt i rationaliseringsudvalget. Kjærbøl kom senere til at høre for sin utraditionelle holdning i denne sag. Der var mange medlemmer, der fandt, at foreningen burde holde sig til det traditionelle mønster, hvor interesseorganisationerne havde sin plads på den ene side af bordet og ledelsen sin plads på den anden. Foreningen burde ikke engagere sig i traditionelle arbejdsgiverforhold, så som arbejdets fordeling og organisation. Det blev udtalt, at det, man her var vidne til, var, at »røde ministersønner finder hinanden«. Niels Kjærbøl var nemlig ligesom Damsgaard Hansen søn af en forhenværende socialdemokratisk minister, »Den stærke smed« Johannes Kjærbøl. Det faktum, at de begge var sønner af tidligere socialdemokratiske ministre kan selvfølgelig ikke bestrides. Men det var ikke nogen venlig

bemærkning, og jeg tror heller ikke den var rigtig. Både Damsgaard Hansen og Kjærbøl havde politisk fornemmelse, og de indså klart, at de kunne bruge hinanden i den konkrete situation. Det var ikke deres politiske observans eller afstamning, der bragte dem sammen.

Kjærbøl har sagt følgende om denne sag: »Foreningen krævede at blive repræsenteret i rationaliseringsudvalget ... Man fandt det urimeligt, at dette udvalg skulle rationalisere toldvæsenet, uden at der var repræsentanter for personalet ... Når foreningen var gået ind i dette arbejde, var det, fordi vi anså det for nødvendigt med en forenkling af etaten, hvis vi skulle klare de store opgaver, der lå forude, bl.a. den almindelige omsætningsafgift ... Der var ingen grund til at lægge skjul på, at foreningen naturligvis havde interesse i de løn- og avancementsmæssige perspektiver, der lå i en sådan politik.« (Dansk Toldtidende 1970 side 160).

Udvalget trak nu i arbejdstøjet, og under Parvings daglige ledelse af udvalgets sekretariat gik det stærkt. I august 1961 enedes udvalget om en samlet plan for rationaliseringen. Den 8. november 1961 afgav udvalget sin betænkning om rationalisering af toldbehandlingen til finansministeren (denne hed efter ministerskifte i september 1961 Hans R. Knudsen). Og i december 1961 godkendte finansministeren de i betænkningen indeholdte forslag.

Og så kommer vi til de begivenheder, der har fået betegnelsen »Damsgaard Hansen-sagen«, og som var en medvirkende årsag til, at der for alvor kom gang i overvejelserne om direktoratstanken. Damsgaard Hansen, der nu også (fra efteråret 1961) havde fået ansvaret for de toldmæssige aspekter i forbindelse med de forestående forhandlinger om Englands og Danmarks optagelse i EF, søgte en ledigbleven stilling som overtoldinspektør i Toldvæsenets driftstjeneste og udnævntes fra 1. januar 1962 i stillingen. Det var klart, at dette træk

fra Damsgaard Hansens side ikke skal ses som udtryk for et ønske om at ende karrieren som overtoldinspektør i et forbrugsafgiftsinspektorat. Han sigtede højere.

Finansminister Hans R. Knudsen gav imidlertid kort efter Damsgaard Hansens udnævnelse, og efter at der var sket konstitution i Damsgaard Hansens kontorchefstilling udtryk for (efter henstilling fra Viggo Kampmann), at han nødvendigvis måtte have rådighed over Damsgaard Hansens ekspertise i forbindelse med fællesmarkedsforhandlingerne. Damsgaard Hansen fortsatte herefter sin tjeneste i departementet. Den medarbejder, der var blevet konstitueret i Damsgaard Hansens kontorchefstilling fra 1. januar 1962 måtte vige pladsen for den tilbagevendte. Finansministerens beslutning om Damsgaard Hansens forbliven i departementet forstærkede den utryghed hos størstedelen af hans kolleger, der gennem årene havde været om hans person og specielt hans forhold til socialdemokratiske toppolitikere. Tanken om, at

Damsgaard Hansen så kort før Korsts afgang skulle få sig placeret i en nøgleposition, vakte en stærk modvilje hos størstedelen af departementets akademiske tjenestemænd, og der blev afgivet en skriftlig klage til regeringen over den trufne disposition. Både ministerens beslutning og personalets reaktion var ret enestående i de centraladministrative snirkler. Bølgerne gik virkelig højt, og sagen gav da også anledning til en del omtale i dagspressen. Ret uforvarende blev departementets personalerepræsentanter i ministerialforeningen pludselig kastet ud i en polemik, som de slet ikke havde forestillet sig, da de påtog sig deres mandater. Den ene af personalerepræsentanterne (senere kontorchef i Tolddirektoratet T. Bay Christensen) nød den ikke så mange beskårne ære at blive nævnt i Politikens »at tænke sig«. Hans »nom de guerre« var »den armerede taldkrydser«.

Hvordan så nu etatsforeningen på sagen. Ville foreningen forholde sig passiv i dette formelt set interne departementale perso-

Ministre beskyldes for en usaglig udnævnelse

Overtoldinspektøren

Sagen omkring overtoldinspektør K. Damsgaard Hansen har allerede haft så mange — og til dels uklare — faser, at det indledningsvis kan føles nødvendigt kort at redegøre

Det er en meget skarp kollegial dom, embedsmændene fælder over Damsgaard Hansen. Den er meget strengere, som man har

Utilfredshed med dobbelt placering af en embedsmand

Overtoldinspektør Damsgaard-Hansens kolleger i Tolddepartementet holder protest-møde

in politiske ind-
d kritisk
Damsgaard Hansen
ventes at forlade
departementet
Skal formentlig kun gøre tjeneste under forhandlingerne om toldlovs-forslaget

Avisoverskrifter fra februar 1962.

naleanliggende. Eller ville man erklære sig for en af de stridende parter.

Formand Kjærbøl var ikke i tvivl. Denne personstrid kunne efter hans opfattelse, og her så han formentlig rigtigt, få afgørende betydning ikke alene for departementets, men også for toldetatens fremtid. Og Kjærbøl måtte næsten naturnødvendigt støtte Damsgaard Hansen, som den, der i kraft af sin status som formand for rationaliseringsudvalget og med de politiske forbindelser i orden, fremtrådte som fremtidens mand.

I første omgang syntes Kjærbøls forventninger til Damsgaard Hansens position at blive bekræftet. På et møde den 12. april mellem statsministeren og finansministeren og formændene for etatsforeningen og toldtjenestemandsforbundet (Kjærbøl og Høst Olsen) gav statsministeren udtryk for, at spørgsmålet om toldvæsenets fremtidige organisation nu skulle tages op i A-60, og at de vigtigste af tolddepartementets arbejdsopgaver vedrørende toldlovgivning, toldadministration og toldbehandling m.v. skulle overdrages Damsgaard Hansen, der på dette område skulle stå direkte under finansministeren. Ordningen skulle gælde indtil A-60 havde afsluttet sin gennemgang af toldstyrelsens organisatoriske forhold. Damsgaard Hansens position syntes yderligere cementeret. Der var imidlertid sat meget kraftige bestræbelser i gang for at hindre Damsgaard Hansen i at opnå den absolutte magt over departementet. Disse bestræbelser resulterede i, at finansminister Hans R. Knudsen den 26. april traf beslutning om, at Damsgaard Hansen alligevel skulle overtage sit embede som overtoldinspektør, og at overtagelsen skulle finde sted den 1. juli 1962. Hvad var årsagen til dette bratte omslag i holdningen til Damsgaard Hansens fremtidige virke? Der var sket det, at bl.a. udenrigsminister J.O. Krag, der som ansvarlig for markedsforhandlingerne ved flere lejligheder havde følt sig generet af Damsgaard Hansens op-

træden, havde lagt et hårdt pres på stats- og finansministeren for at få ro omkring departementets forhold. Damsgaard Hansen skulle dog fortsat varetage arbejdet som formand for rationaliseringsudvalget, og finansministeren fastholdt også den tidligere trufne beslutning om, at A-60 skulle se på tolddepartementets organisation.

Den 2. maj overtog Krag midlertidigt ledelsen af regeringen som fungerende statsminister på grund af Viggo Kampmanns sygdom. For Krag blev det af meget afgørende betydning at få gennemført det forlig om den økonomiske politik, hvori engrosomsen indgik som et væsentligt led. Der skulle derfor også af denne grund være ro om Tolddepartementets arbejde. Damsgaard Hansen måtte se i øjnene, at hans politiske opbakning ved Kampmanns sygdom og Krag's reelle overtagelse af magten var forsvundet. Han overtog nu fra 1. juli 1962 det embede han havde søgt, men næppe havde forestillet sig at skulle overtage. Ironisk nok døde generaldirektør Knud Korst i slutningen af juli 1962. Men Damsgaard Hansen var nu helt uden muligheder for at komme i betragtning som den kommende chef for Tolddepartementet. Men toldetaten må være taknemmelig for hans manipulationer for at placere sig som toldvæsenets øverste chef. Han satte herved afgørende gang i de videre overvejelser om etableringen af et toldfagligt ledet direktorat.

Damsgaard Hansen døde pludseligt i sommeren 1971. Hans sidste år var arbejdsmæssigt næppe lykkelige. Han kastede sig ud i en sag om overgang til ventepenge i anledning af en omlægning af hans ansvarsområde som overtoldinspektør. Og blev underkendt. Han lagde sig ud med sine tidligere fæller i Etatsforeningen og måtte se sine undsigere i Tolddepartementet overtage ledelsen. Han havde strakt efter magten, men tabt spillet. Krag omtaler ham i en af sine dagbøger ganske betegnende som »Skæbnen Damsgaard Hansen«.

Dansk Toldmuseum

– *dets omskiftelige skæbne i de første 75 år*

Af Anders Monrad Møller

Så man nærmere efter, ville det nok vise sig, at flertallet af de danske museer er oprettet af, hvad man trygt kan karakterisere som entusiaster. Der er sikkert også folk, der kunne tænkes at ville anvende udtryk som *enspændere*, *fantaster* og *kraftoriginaler*, men hvorfor gå til yderligheder, når det gælder disse højt fortjente kvinder og mænd? Toldinspektør L.F. Pape kunne ganske vist fremvise et tvedelt fuldskæg af overordentlig længde og uomtvisteligt særpræg, men dette er blot at hæfte sig ved noget udvortes. Det væsentlige var *samlere* L.F. Pape, som blev stifteren af Dansk Toldmuseum, der kunne åbne sine døre for offentligheden første gang i maj 1912 - altså temmelig nøje for 75 år siden. Om dette museums oprettelse og senere skæbne handler denne artikel. I det følgende først begivenhedsforløbet, som det formede sig på det formelle plan. 1)

Papes samling

L.F. Pape havde - ikke for første gang - i juni måned 1910 hyppet sin kære kæphest på generalforsamlingen i Foreningen af Toldembedsmænd. I dette tilfælde fik han afgørende respons i form af et brev fra foreningens formand, som gerne skriftligt ville have konkretiseret Papes ideer. Det gjaldt det omfang, et eventuelt museum ville få. Det drejede sig om det ønskelige i en bemyndigelse til toldkamrene til direkte at kunne aflevere effekter til museet. Der var spørgsmålet om det nødvendige tilsyn og om en bevilling til museumstankens praktiske virkeliggørelse. Foreningen ville herefter foretage en henvendelse til Generaltolddirektoratet.

Pape skrev da beskedent om sin egen

samling af »heterogene genstande, hvoraf nogle ret seværdige« og om de bøger, billeder og fotografier af nuværende og afdøde toldembedsmænd, han lå inde med. Ordet »Toldmuseum« forekom åbenbart Pape lidt vel pretentiøst, for han foretrak at kalde det for en samling, indtil han så, hvor meget det efterhånden ville blive til. Men kunne han ved den »højtærede Forenings gode Bistand« gøre regning på »General-tolddirektoratets velvillige Støtte«, så var museumstanken vel realisabel. Hvis det nu bare måtte blive pålagt toldstederne at indsende ting af interesse, og om der kunne skaffes et mindre lokale? - så havde Pape allerede henvendt sig til en interesseret, yngre toldassistent, som kunne være ham behjælpelig med registrering etc. Og var det muligt ved foreningens hjælp eller måske via en finanslovsbevilling at skaffe 2 a 300 kr årlig til montrer, indbinding, indramning og nyherhvervelser, så var Papes række af ønsker opfyldt.

Foreningen af Toldembedsmænd udarbejdede dernæst et andragende, der blev forelagt Overtoldinspektøren for København, som beredvilligt lovede støtte vedrørende lokale, hvorefter skrивelsen afleveredes i Generaltolddirektoratet. Man forudsatte i denne henvendelse, at der kunne afleveres til museet, at der skaffedes de nødvendige lokaler og midler, og at L.F. Pape måtte få overdraget hvervet som »Opretter og Vedligeholder«, bedst vel i forbindelse med foreningens bestyrelse eller forretningsudvalg.

Foreningen af Toldembedsmænd kom imidlertid kun til at spille en formidende rolle i oprettelsesfasen, ikke videre frem og det på trods af, at man herfra oven i købet

havde stillet økonomisk bistand i udsigt. Generaltolddirektoratets umiddelbare reaktion var blot at udsende en cirkulæreskrivelse til samtlige toldsteder, hvorefter disse skulle indberette til Toldinspektør Pape, om de lå inde med genstande, dokumenter, bøger, billeder af personer og toldkamre, redskaber, kuriositeter m.v., der kunne tænkes at have interesse for et Toldmuseum. En liste herover skulle tilstilles Pape, som også skulle underrettes, hvis

man *ikke* ved toldstedet mente at have noget, der burde på museum.

På dette tidspunkt sad L.F. Pape stadig på sit kontor på Gammelholm, hvor han opbevarede størstedelen af sine indsamlede effekter, hvortil kom, at han i et rum på Christianshavn havde fundet husly til endnu en del kommende museumsstykker. Men det afgørende skridt frem mod et Toldmuseum må siges at være taget allerede med det omtalte cirkulære, som udtryk-

Guidekasernen på Københavns Toldbod. Her havde Dansk Toldmuseum til huse på 1. ste sal i årene 1912-1917 og øverst oppe under taget fra 1954 til 1963. (Farvelagt tegning fra begyndelsen af århundredet af overtoldbetjent J.P. Jensen).

keligt stillede Pape i spidsen for en indsamlingskampagne, og sagen blev i den følgende tid fulgt op. En supplerende cirkulæreskrivelse bemyndigede toldstederne til at indsende, hvad Pape bad dem om, og på finanslovsforslaget for år 1912/13 kom til at figurere et beløb på kr 300 til »Oprettelse af et Toldmuseum«. På denne tid var der tillige ved at blive skaffet det ønskede lokale på 1. sal af den såkaldte »Guidekaserne« på Toldboden, hvori museet herefter kunne installeres.

Museum i statsligt regi

Man kan så spekulere over, hvad det egentlig var, der reelt lå bag det formelle ved oprettelsen af Toldmuseet. Alt tyder på, at vejen forud var banet, og at generaltolddirektør Marcus Rubin på den ene eller anden måde med det samme havde udsendt positive signaler. Ellers ville Foreningen næppe have fortalt om henvendelsen i sit blad, *Maanedsskrift for Toldvæsen*, allerede i decembernummeret 1910, hvoraf yderligere fremgår, at henvendelsen til Generaltolddirektoratet skulle have vakt interesse.

At Marcus Rubin var velvilligt indstillet til museumstanken, kan ikke undre. Om ikke andet kan man henvise til, at han havde et vægtigt historisk forfatterskab bag sig, bl.a. med et par grundlæggende afhandlinger, som fagfolk nødvendigvis må læse med respekt endnu den dag i dag. 2) Men udgangspunktet var helt klart manden - L.F. Pape - og hans samling af »heterogene genstande«. Den har skullet sikres og blev det reelt med det første af de omtalte cirkulærer, som tilsigtede en yderligere indsamling og samtidig foruddiskonterede Papes rolle.

Når Foreningen af Toldembedsmænd ikke blev inddraget i det videre arbejde, kan det fortolkes som et ønske fra højeste sted om at understrege museets offentlige karakter. På det punkt blev ingen fejltagelse mulig, og dette svarer ganske til, hvad Pape siden selv gav udtryk for. I april 1912

var han færdig med ordningen af samlingen, som, efter hvad han tog for givet, var »Generaltolddirectoratets Ejendomsret underkastet«. Museet kunne lukke dørene op i maj samme år med åbningstid hver fredag kl. 12.15 - 14.00.

Skal man anskue grundlæggelsen af Toldmuseet i et lidt bredere perspektiv, falder det i øjnene, at den fandt sted på en tid, da der var megen grøde i museumsverdenen. I slutningen af forrige og begyndelsen af dette århundrede skete oprettelse af utallige lokalmuseer landet over. Næsten hver købstad med respekt for sig selv fik indrettet sin gamle bindingsværksgård, og fra tiden lige efter århundredskiftet daterer sig en række specialmuseer: Frilandsmuseet, Kunstindustrimuseet, Landbrugsmuseet, Fiskerimuseet og Musikhistorisk Museum. Også toldernes kolleger i andre civilretter kom igang. Det, som dengang hed Dansk Postmuseum, blev en officiel realitet i 1907, og på det tidspunkt var Jernbanemuseet tillige i sin vorden. Tanken om et Dansk Toldmuseum har da været nærliggende. 3)

Men hertil kommer endnu et moment, nemlig toldloven af 1908, som blandt andet faldt sammen med skiftet i mål og vægt fra alen, potter og pund til meter, liter og kilogram. Set med senere tiders øjne forekommer de samlede ændringer som følge af »Lassens Lov« nok ikke så overvældende, men den seneste »revolution« synes vel for de involverede altid at være historiens hidtil voldsomste. Hvad der i alt fald står fast er, at man lidt ind i det nye århundrede følte, at meget værdifuldt var ved at forsvinde. Der oprettedes et toldmuseum i erkendelsen af »at en saadan Samling af Genstande hentede fra selve Virksomheden, bedre end alt andet vil kaste Lys over Toldvæsenets Udvikling gennem Tiderne«.

Indsamling pr postordre

Det var derfor naturligt, at man indledte med at supplere Papes samling ved en ind-

samlingskampagne, som blev iværksat blot med et par cirkulærer, en flyvende start, som det har været de færreste museer forundt at få. Blandt Toldmuseets ældste arkivalier ligger en række på 86 nummererede mapper, som alle er dateret 1911, det år Pape var i korrespondance med alle landets toldsteder. Indholdet af disse mapper er ganske interessante vidnesbyrd om en kraftig indsats. Bladrer man i bunken, myldrer gode eksempler frem. Fremdrages kan for eksempel besvarelsen fra Svendborg Toldkammer, hvor man kun mente at have en udskåret, forgyldt krone af træ samt tre gamle pistoler fra Krydstoldvæsenets tid. Trods det lidt undskyldende tonefald fra det sydfynske, var dette absolut genstande, L.F. Pape med glæde imødeså tilsendelsen af. Han fik dem og kvitterede, som han og-

så gjorde for en større samling trykte forordninger fra Esbjerg, signeter fra Stege og en gammel sabel samt tre toldlåse fra Gudhjem. Formalia blev i allerhøjeste grad taget i agt, for Pape var jo overdraget bemyndigelse til at kvittere på Generaltolddirektoratets vegne.

Den mest opsigtsvækkende genstand fra denne, Toldmuseets første indsamlingskampagne, var utvivlsomt granitfrontispicen fra den gamle Helsingør Toldkammerbygning, der var blevet nedrevet i 1891. Frontispicen stammede fra 1780'erne og bar Chr. VII's navnetræk. Adskilt og med to tilhørende kugler måtte den med dampskib og er i fragtbrevet noteret som 7 colli sten til en vægt af 1000 kg. Stor velvilje mødte man hos føreren af »dagbåden«, dampskibet »Nakskov«, som ganske gratis

Interieur fra Toldmuseet tegnet året efter åbningen i 1912. Bemærk kronekompasset ophængt uden glas, men med beskyttende bøjler.

tog granitten med ned gennem Sundet. Men til arbejdsfolk og vognleje i Helsingør måtte Pape siden refundere kr 5,00. Der kunne naturligvis ikke være tale om at slæbe frontispicen op på første sal i Guidekassernen, så den blev meget passende opstillet på Toldbodens område ved det jævnlidende Vestindisk Pakhus. 4)

Såvidt strømmen af større og mindre sager til museet. Men når så meget er sagt, lader det sig ikke skjule, at mere end en trediedel af svarene fra toldstederne var negative. Man mente ikke dér at besidde noget af interesse og nøjedes tit med den lette udvej i form af et par beklagende linier: Intet lå tilbage efter seneste oprydning, flytning eller hvad man nu kunne komme på. Korrekt var det bare ikke altid, hvad siden er blevet afsløret ved, at der fra en del af disse steder er kommet ældre materiale, som nødvendigvis *må* have været der hele tiden. I øvrigt kan man da sagtens forestille sig situationen: Det kortfattede cirkulære med besked om at indberette har krævet ikke ringe fantasi og ikke mindst interesse for sagen for at have den ønskede virkning. Hvor gamle skulle tingene være? Var et kasseret blækhus virkelig noget at sende? Kunne et fempundslod være en museums-genstand? Hvor langt skulle man gå med ganske almindelige, dagligdags redskaber? I betragtning af, hvor ofte man også i vore dage møder folks forundring over ikke kun at se egentlige antikviteter udstillet, er det måske ikke så sært, at man i 1911 kunne komme i tvivl om et blækhus. Og endelig er det vel de færreste, som på given foranledning kan, vil og især gider opregne, hvad de har på deres pulterkammer.

Svagheden ved indsamlingsskampagnen var set med eftertidens øjne åbenbar, men man tør gætte på at Pape og hans assistent ikke foreløbig havde tid til at spekulere nærmere over dette. De havde nok at gøre med korrespondance og registrering på det nyåbnede museum. Pape var blevet bedt om en årlig beretning og på det grundlag

kan museets virksomhed i de følgende år belyses.

Toldmuseet var fortsat på finansloven, fra 1913/14 med 200 kr begrundet således:

Da det er Hensigten efterhånden at søge den nu tilstedeværende Samling forøget, agtes det foreslåede Beløb anvendt til Vedligeholdelse af Samlingen og Erhvervelse af nye Genstande til denne.« 5)

Ved åbningen i 1912 rummede museets registrant allerede over 800 numre, og strømmen af især billeder fra både hovedstad og provins fortsatte. I januar 1913 kunne Pape meddele, at der i løbet af godt og vel et halvt år var sket en forøgelse på endnu et par hundrede numre. Og nu kneb det allerede med pladsen.

Forklaringen var den, at alt blev udstillet. På væggene hængtes billede ved billede, i montror og på borde udstilledes genstande og publikationer, fotografier indklæbedes i fremlagte album, og med undtagelse af nogle »meget gamle Placater og Skrivelser«, som var noget medtagne af tidens tand, så var alt i god stand. Men det fyldte altså ganske meget på de 33 m², som stod til rådighed. Pape ville derfor gerne have mere plads, fordi det efterhånden var svært hele tiden at rykke rundt på tingene for at få anbragt nok et billede. Folk, som leverede effekter til museet, har forventet at se dem udstillet, og Pape har følt det som en selvfølge at skulle være imødekommende. Udstillingen har hurtigt fået karakter af raritetskabinet, men det var Toldmuseet på den tid såvist ikke ene om, og egentlig føler vore dages museumsfolk sig vel nok af og til noget hårdkogte, når rare menneskers gaver med tak går direkte til magasinet for næppe nogensinde at komme i nærheden af en udstillingsmontre.

A.E. Grønvold, tilsynsførende

Pape nåede ikke at se sit museum udvidet, idet han døde i december 1916. Men afløse-

ren stod klar til at tage over. Den unge assistent, som Pape helt fra begyndelsen havde fået inddraget, var A.E. Grønvold, dengang toldassistent, senere toldinspektør ved Pakhusforvaltningen.

Når man gennemgår Toldmuseets ældste protokoller, bliver det hurtigt klart, at alt det praktiske vedrørende registrering og opstilling, indramning og opklæbning i virkeligheden var foretaget netop af denne unge toldassistent, som i øvrigt ved museets åbning ikke var så helt ung endda - han var født i 1875.

A.E. Grønvold var tillige organisationsmand og på dette tidspunkt en meget populær formand for De Københavnske Told-

assistenters Forening. Han må have været i besiddelse af mere end almindelig arbejdskraft, idet rækken af gøremål omfattede mangt og meget andet end Toldmuseet og dets tarv.

Den endelige »udnævnelse« til tilsynsførende fik Grønvold først i april 1917, men da var han allerede i fuld gang i eget navn. En regnskabsoversigt fra december 1916 viser, hvordan den årlige bevilling dengang blev brugt. Førend man røres alt for meget over de beskedne tal, bør det nok understreges, at 200 kr dengang ikke var nogen helt ringe sum. Lidt systematiseret så overigten således ud:

Det ene postkort fra 1917, mens samlingen endnu var i Guidekasernen. Overalt på væggen ses de små hvide registreringsmærker; disse såvel som de flade glasmontrer er vidnesbyrd om Grønvolds flid. (Rigsarkivet).

Toldmuseets regnskab, finansåret 1916/17

Rammer af mahogni og glas	kr 15.00
Indramning af billeder	kr 17.00
Indbinding af bøger	kr 65.00
Værktøj, pap, papir, lister, maling, shirting, glas	kr 26.00
Budtjeneste og transport	kr 12.00
Frimærker	kr 4.90
Trykte breve til toldstederne	kr 14.00
Porto og konvolutter hertil	kr 13.00
Forstørrelse af fotografi af toldinspektør Pape	kr 16.00
Krans til dennes grav	kr 5.00
Diverse småting, bl.a. drikkepenge	kr 3.00
i alt kr 190,90	

En enkelt post, det forstørrede portræt af museets stifter, var af gode grunde en engangsforeteelse, hvorimod kransen på hans grav skulle vise sig at blive en årlig tradition. Af materialeindkøbene kan man se, at den fingersnilde Grønvold selv var mester for både at male montrér og klistre kassetter. Og så var der de fjorten kroner til »trykte breve til toldstederne«. Det viser sig at være en meddelelse om Papes død, om Grønvolds overtagelse af tilsynet og til lige en påmindelse om cirkulæret af 1911 og om toldstedernes mulighed for at aflevere inventar imod kvittering. »Det ærede Toldkammer« blev bedt om fremdeles at »bevare Dansk Toldmuseum i venlig Erin-

Grønvolds andet postkort fra 1917. Selv døren benyttedes til placering af plancher. (Rigsarkivet).

dring« - også hvis man på anden vis erfarede om sager af interesse, som muligt ville kunne erhverves imod en passende godtgørelse. Museet havde ikke billeder af samtlige toldkamre og ønskede sig meget at få kompletteret samlingen. Som en passende hilsen og opmuntring havde Grønvold tillige fået fremstillet et par postkort med motiver fra Dansk Toldmuseum. Den hele aktion viser med al ønskelig tydelighed, at A.E. Grønvold fuldt ud var klar over, at kampagnen i 1911 næppe havde bragt alt det, man kunne ønske, for dagens lys.

Postgodsbygningen

Grønvolds postkort blev imidlertid hurtigt forældede. Årsberetningen for 1917 viser, at han noget hovedkuls havde måttet pakke den hele samling ned. Mellem linierne sporer man nogen fortørnelse over, at toldvæsenets eksamenskommission med særdeles kort varsel havde lagt beslag på museets lokale, som skulle bruges til fageksamenskursus. Det var øjensynligt sket noget hen over hovedet på Grønvold, som derfor måtte skaffe sig plads til midlertidig opbevaring i et par små loftsværelser, indtil nye lokaler i Postgodsbygningen kunne blive indrettet. Mens nye genstande strømmede ind, bl.a. i form af en stor samling signeter og en række genstande fra de nyligt afhændede Dansk Vestindiske Øer, så var Dansk Toldmuseum faktisk lukket for etaten såvel som for offentligheden. Dette varede i godt og vel halvandet år indtil museet i sommeren 1919 var færdiginstalleret i Postgodsbygningen. Her fandt det, om ikke blivende plads, så dog husly i en menne-skealder.

»En velbevaret samling i god stand!«

Hele begivenhedsforløbet omkring Toldmuseets stiftelse, åbning og første år som offentligt tilgængeligt museum blev flittigt omtalt i de forskellige medarbejderorganisationers blade. I »Maanedsskrift for Toldvæsen«, udgivet af Foreningen af

Toldembedsmænd, såvel som i toldassistenternes og kontoristernes »Dansk Toldtidende« samt i »Toldroretsbetjentenes Maanedsskrift« aftrykkes både Papes appeller om bidrag til samlingen og siden fyldig omtale og orientering om åbningstiden. Plads i spalterne fik museet naturligvis også, da A.E. Grønvold i nogle år var redaktør af »Dansk Toldtidende« - ikke mindst i forbindelse med nyerehvervelser som toldflaget fra Flensborg i 1920 og modellen af Frilagerbygningen i 1926. 6)

Udtiltillid markerede Toldmuseet sig tillige stærkt i begyndelsen af 20'erne. Der var i 1920 udstilling »ud af huset« både på Børnehjælpsdagen og på Rådhuspladsen ved et arrangement organiseret af en hovedstadsavis. Ved sidstnævnte lejlighed var der oven i købet en andel af entréindtægterne, men da Toldmuseet som statslig institution ikke kunne tage imod og nyde godt af sådanne penge, så blev beløbet som gave kanaliseret videre til understøttelseskassen i »Den danske Toldetats Forening«.

Museet i Postgodsbygningen blev også inddraget i Rundskuedagen det år, og på en og samme dag skulle ca 3000 mennesker have beset samlingerne, en rekord, som ikke siden er overgået. Hertil kom foruden besøg i den ordinære åbningstid tillige særarrangementer for medlemmer af Samfundet for Vanføre, KFUM og indtil flere andre spejderkorps. Det var en ganske stolt A.E. Grønvold, som i foråret 1921 fattede pennen til den årlige beretning, som traditionen tro indledtes med et par bemærkninger om, at samlingen var velbevaret og i god stand.

Belønningen udeblev ikke. Den årlige bevilling var blevet sat op til 600 kr, siden til 900, og det gav mulighed for aflastning. Det første vidnesbyrd om ekstra hjælp med tilsyn stammer fra 1919, men fra og med finansåret 1921/22 blev udgiften hertil en fast post på regnskabet, som man kan se af nedenstående opstilling.

Toldmuseets regnskab, finansåret 1921/22

Tilsyn maj 1921 til marts 1922,	
11 mdr. à kr 20.	220,00
Tilsyn udenfor besøgstid	25,00
Rengøring, 12 mdr. à kr 6	72,00
En reol, et forhæng, en montre	511,00
En reproduktion	20,00
Indrømning af to billeder.	11,00
Uniformsfrakke (krydstoldassistent)	25,00
Krans til Toldinspektør Papes grav	16,00
	<u>I alt 900,00</u>

Kustodetjenesten i åbningstiden blev varetaget af »en gammel, paalidelig Mand, pens. Formand Ole Mortensen, som i mange Aar« havde været ansat på Toldboden. Siden afløstes han af nok en pensionist -

»en meget paalidelig og præsentabel Mand«, og endelig fra midten af tyverne og helt frem til 1942 virkede M.W. Brager, der som kustode blev noget af en instituti-on.

Af regnskabsoversigten kan også aflæses, at der fortsat var brug for inventar, men nu færdigkøbt, Grønvold udøvede ikke længere sin praktiske kunnen på dette felt. Derimod løb nyhvervelser af billeder og genstande ikke op i de store summer. Den traditionelle krans til stifterens grav var nu steget fra 5 til 16 kr, og det siger nok noget om et ændret prisniveau. Så stigningen fra de 200 til de 900 kr skal ikke overvurderes.

Fra den grønvaldske guldalder er yderligere at meddele, at den overordnede til-

Postgodsbygningen, hvor Dansk Toldmuseum havde lokaler i årene 1919-1951. I baggrunden til højres ses Guidekasernen.

synsførende nu også fik honorar. Fra og med finansåret 1921/22 tilkom der A.E. Grønvold - nu forlængst toldkontrollør - hele 300 procentregulerede kroner i årligt honorar at udbetale i fire rater, i hvilken anledning modtageren affattede sin ærbødige tak.

Grønvolds syn på museet og dets rolle kommer meget godt frem i hans reaktion på den henvendelse, som i 1922 indløb, og som han besvarede, her dog egentlig i en af sine mange andre roller, nemlig som daværende formand for Den danske Toldtats Forening.

Sagen var, at Kronborg Slot på dette tidspunkt stod temmelig tomt. Man havde ganske vist fået indrettet Handels- & Søfartsmuseet i nogle af lokalerne, men nu ville man fra ansvarlig side, d.v.s. Handelsministeriet, gerne høre, om der ikke kunne tænkes organiseret et samlet etatsmuseum inkluderende afdelinger for told, post og telegraf.

Grønvold benyttede anledningen til at bemærke, at vel kneb det efterhånden med pladsen i Postgodsbygningen, men her var der dog lyst, hyggeligt, velopvarmet og i det hele taget gunstige forhold for opbevaring af museumsgenstande. Og når det gjaldt Kronborg som alternativ, så var først og fremmest afstanden et problem. Det ville blot resultere i at

»Størstedelen af det jævne Publikum, allerede paa Grund af de med Rejsen forbundne Udgifter, vil være udelukket fra at få Glæde af Kronborgmuseet, der om Sommeren kan regne med Besøg af en del Turister, særlig Svenskere, men om Vinteren, som netop det jævne Publikum benytter til Museumsbesøg, naar det kan ske uden større Udgift, vil ligge ubemærket og ubesøgt hen. Toldvæsenets Tjenestemænd, for hvem Toldmuseet rummer mange Sager og Billeder af personlig og etatshistorisk Interesse...

ville også være hindret af rejseomkostningerne. Men, sluttede Grønvold, tanken om et forenet etatsmuseum var smuk, og var

de øvrige med på ideen, så var bevarelsen af et klenodie som Kronborg naturligvis et offer værd! - Der er ingen tvivl om, at A.E. Grønvold absolut helst så Toldmuseet forblive på Københavns Toldbod, rent bortset fra, at hans egen rolle som museumstilsynsførende ved en flytning nok ville være udspillet. Men Dansk Toldmuseum forblev nu også foreløbig, hvor det var.

Til gengæld kneb det for Grønvold med at komme ud fra museet, forstået på den måde, at hans ideer om foredrag og publikationer i Toldmuseets regi ikke lod sig realisere. Han havde forestillet sig en lille afhandling i populær form om smugleriet i ældre tid samt illustrationer dertil, bl.a. også i form af lysbilleder til brug ved foredrag. Den gik ikke, for, som man svarede fra Departementet, så var bevillingen på finansloven givet under forudsætning af, at det var midler til Toldmuseets »Drift og Vedligeholdelse«, og herunder kunne ikke komme udarbejdelse af publikationer og da slet ikke lysbilleder til »indtægtsgivende foredrag«.

Museum med leder, tilsynsførende og kustode

Over midten af tyverne kan man af de foreliggende vidnesbyrd nok tillade sig at slutte, at A.E. Grønvold var ved at køre træt, om det så var alder, helbredet eller de ofte nævnte mange andre gøremål, der lå bag. Hans årsberetninger blev i alt fald kortere og stereotype og ved en enkelt lejlighed kom det frem, at han var noget bagud med registreringen. Der ses pludselig et honorar til kustoden for assistance også med dette. Genstande og billeder indløb dog fremdeles, der blev stadig anskaffet bøger til den efterhånden ganske anselige samling, og der blev fortsat anbragt en årlig krans på Papes grav. Men ellers stod tingene tilsyneladende noget i stampe.

I 1930 fandt man da en løsning ved at udnævne en ny overordnet tilsynsførende - fuldmægtig i Københavns Overtoldinspektorat, K.C. Larsen - mens A.E. Grønvold

fortsat lige til sin død i 1939 stod som leder af Toldmuseet.

Honoraret for tilsynet overgik dog til K.C. Larsen, og i praksis blev det udelukkende ham, der fik med museets drift at gøre. Det første tiltag skulle blive en grundig renselse og rengøring, som vidner om lidt efterladenhed i den umiddelbart foregående tid. Den »nye kost« indledte også en heftig krigsførelse imod møllene, som måtte imødegås med et »møltæt skab« til uniformerne, som var stærkt truet. Sulten mølvyngel var gået så kraftigt i lag med et par lysegrå uniformsbenklæder, at disse måtte kasseres, og et par billige, færdigsy-

ede ditto indkøbes til erstatning - man flyttede bare gallonerne over. Et af museets klenodier, det gamle kronekompass fra direktionsværelset i Vestindisk Pakhus, var også i en noget miserabel forfatning. Glas- set manglede og bemalingen var ganske ukorrekt. Dette klarede firmaet Iver C. Weilbach for en symbolsk betaling, så kompasset med glas, ny kompasrose og ægte forgyldning atter kunne præsenteres for publikum.

I denne »bevaringsfase« blev også museets kataloger »efterkonfereret« i samarbejde med kustode M.W. Brager, så orden efterhånden kom til at herske både udadtil

A.E. Grønvold (1875-1939), fotograferet på sit museum år 1921 - i den gyldne tid, da Dansk Toldmuseum nød stor bevågenhed fra alle sider. Rådyret i kassen havde været udstoppet med diverse urtekramvarer og på bænken til venstre ses et par »forlorne lægge«, et par hule halvcylindre, antagelig benyttet til indsmugling af spiritus.

og indadtil. Regnskabet fra 1931/32 viser udgifternes fordelig på denne tid:

Toldmuseets regnskab finansåret 1931/32

Rengøring og tilsyn 12 mdr à 30 kr	360,00
Hovedrengøring	30,00
1 rate af 5 glasmontrer	114,11
Køb af billede	90,00
Indramning	3,50
Køb af bøger	34,50
Indbinding	21,00
Køb af håndskrift	36,00
Antimol	6,25
Diverse	4,64
	700,00

Som det ses, betød skiftet i den daglige ledelse, at den årlige krans til Papes grav nu faldt bort. Nok så væsentligt er det at notere sig, at udgiften til kustode og rengøring efterhånden oversteg de 50% af budgettet, som i de følgende år faldt til en årlig bevilling på 630 kr, et niveau, der blev fastholdt frem til efter 2. verdenskrig.

Men i øvrigt var der stille om museet trediverne igennem. A.E. Grønvold skrev ganske vist et afsnit i jubilæumsbogen i 1932, da man fejrede toldvæsenets 300 år, men heraf får man egentlig først og fremmest indtryk af et veletableret museum. 7) Dansk Toldmuseum var lavet, og med lidt bagklogskab kan man vel sige, at det er noget nær det farligste ordvalg man kan benytte, når det gælder den slags institutioner.

Et kuriositetsmuseum i farezonen

Lige inden 2. verdenskrig kunne man på Toldmuseet glæde sig over en lokaleudvidelse, som bragte det samlede udstillingsareal op på 160 m². Samtidig betød Grønvolds død, at man vendte tilbage til kombinationen med en overordnet tilsynsførende leder og den faste kustode, som fortsat samtidig tog sig af rengøringen.

Hvordan man egentlig i Toldvæsenet så på sit eget museum, kom nok bedst frem i

forbindelse med reaktionen på det stort anlagte initiativ, som så dagens lys i 1938. Tanken var igen at skabe et samlet dansk museum for »Erhverv og Samfærdsele« med inddragelse af søfart, jernbaner, post- og telegrafvæsen, marinen, Historisk Teknisk Samling samt naturligvis toldvæsenet. Atter blev Toldmuseet involveret, og den tilsynsførende mødte som observatør op til møder, hvorunder han helt klart følte sig mindre vel tilpas. De storstilede planer om et udstillingskompleks i Lyngby skulle fortsat sikre de enkelte deltagere deres fulde selvstændighed, men hertil bemærkede Toldmuseets tilsynsførende, at hans eget museum nu netop var udvidet, og at dets beliggenhed var så bekvem »for en hel Del af Museets Besøgende, nemlig Provins-Tjenestemændene, som alligevel besøger Toldboden, for at gennemgaa den derværende Prøvesamling«. Toldmuseet var lavet, og der sporedes ikke fjerneste antydning af nogen interesse for samarbejde udadtil.

Det ambitiøse museumsprojekt skulle naturligvis - tidspunktet taget i betragtning - vise sig at være dødfødt. Men det interessante er her den måde hvorpå Toldmuseets repræsentant blev trukket ud af forhandlingerne. Den tilsynsførende fik fra oven besked om ikke mere at deltage og afgav til initiativtageren meddelelse herom med den bemærkning, at »Dansk Toldmuseum, der nærmest er et Kuriositetsmuseum, formentlig ville falde udenfor rammerne« af det store museum for »Trafik og Teknik«, som man søgte etableret. Toldmuseet lå godt, hvor det lå, i forhold til statens egne, tilræjsende og kursussøgende.

Reelt var Dansk Toldmuseum ved denne tid ved at slumre ind i en tornerosesøvn. Lidt opblussende liv kan vel spores under besættelsestidens »nationalt indadvendte« stemning, og for et enkelt år foreligger en oplysning om besøgstallet. Det skulle i 1943 i den ordinære åbningstid have været 245, såre beskedent, men alligevel karakte-

riseret som udtryk for stigende interesse! Det ligger unægtelig langt fra Grønvolds rundskuearrangement, men der var ikke i disse år tale om noget som helst udadventt initiativ fra Toldmuseets side. Det har der sådan set heller ikke været råd til. Man kan blot se på regnskabet fra krigens tid, som gengivet nedenfor.

Toldmuseets regnskab, finansåret 1942/43

Rengøring og tilsyn, M. W. Brager,	
siden C. W. Jørgensen	345,00
Blomster til Bragers 75 års dag	7,00
Krans til Bragers bære	15,00
2 billeder	25,00
Indramning	26,50
Indbinding af bøger	18,20
Montre	187,00
Diverse	6,30
	630,00

Man kan bemærke et »slip« i kustodetjensen på 14 dage, da Brager efterfulgtes af Jørgensen - de 15 kr, som derved spares, kunne så anvendes til kransen til den afdøde kustode, som trofast havde tjent museet i henvend 19 år. Ellers blev det til en enkelt montre og blot lidt småudgifter til øvrige anskaffelser.

Hvad der tilgik museet på denne tid, var såre beskedent, og ved nærmere eftersyn undrer man sig lidt over den flere gange formulerede hensyntagen til provinstolde-re, eftersom der næsten stod »København« på samtlige de småanskaffelser, det i disse år kunne blive til. Dansk Toldmuseum var godt på vej til blot at blive Museum for Københavns Toldbod, for forbindelserne uadtil var også i andre henseender minimale. I årets løb besvarede den tilsynsførende normalt en lille håndfuld forespørgsler, som dog almindeligvis indskrænkede sig til

Dansk Toldmuseum i 1942. Øverst ses trækronen fra Svendborg og ved siden af montren er ophængt pistoler. Sidstnævnte er ikke mere at finde i museets samlinger.

oplysninger om hedengangne toldembedsmænds personalia eller til en beklagende bekendelse af, at man ikke lå inde med viden eller materiale om dette eller hint. En henvendelse i 1950 fra Fredericia i anledning af denne bys 300-års jubilæum kom der eksempelvis slet ikke noget ud af.

Toldforvalteren dersteds følte, at han for en ordens skyld burde spørge, om Toldmuseet kunne medvirke ved udstillingsarrangementer i denne anledning, men han var da godt klar over, at det ville blive kosteligt, og at Departementet næppe ville påtage sig udgifter af en sådan art. Og så måtte man også tænke på præcedens: Fredericia den ene gang, et andet toldsted den anden gang o.s.v. Den tilsynsførende fik således svaret lagt i munden, og reaktionen blev derefter, selvom bagklogskaben atter fortæller, at der netop på denne tid havde været god grund til at gøre bare *lidt* væsen af sig.

Tilbage til Guidekasernen

Pr 1. marts 1951 lukkede Toldmuseet for besøgende. Med et pennestrøg dekreted, at museets ene rum skulle afgives til toldvæsenets uniformsdepot, og følgelig måtte det hele pakkes sammen i det andet, hvorved offentlig adgang ikke mere blev mulig.

Lykkeligvis fik denne begivenhed ikke lov at gå stille af. En harmdirrende indsigelse indløb øjeblikkelig fra en yngre toldassistent - organisationsmand - i form af en artikel i Dansk Toldtidende. 8) Synspunkter herfra er værd at referere. Der blev taget fat på den fejlagtige opfattelse, »at historieforskeren beskæftiger sig med en viden, der hører til en af vor tids ekstravagancer«, og at indsamlere af »effekter fra fjern eller nær fortid« blot kunne af-færdiges som originaler. Og med et citat blev det fastslået, at ved at betragte forfædrenes efterladenskaber, »lærer man at vurdere det samfund, vi lever i, og nye tanker og ideer til udbygning og forbedring af

samfundsorganisationen opstår«. Og med den begrundelse hævdedes det, at det måtte være ukendskab til samlingens kulturelle værdi, der havde bevirket, at man således bare lukkede sit museum.

Som man ser, kom her på een og samme tid både et kraftigt formuleret opgør med opfattelsen af samlingen som »nærmest et kuriositetsmuseum« og en rasende protest med en klar adresse. I dagspressen kunne man samtidig se overskriften: »Toldmuseet lukket på grund af rationalisering« og fra Københavns Turistforening indløb en skrivelse, hvori man beklagede, at museets interessante og særprægede samling ikke tværtimod gennem udvidelse af åbningstiden, ved mere omtale og reklame havde kunnet gøres tilgængelig for en bredere kreds. Den hele kampagne fik faktisk øjeblikkelig virkning. Efter indgriben fra Departementet stilledes midlertidigt skolelokaler på 1.sal i samme bygning til rådighed til sommersæsonen 1951. Siden måtte man så se, hvad der kunne gøres.

Det blev til en nedpakning i et par år og en genåbning i sommeren 1954 på 2.sal i Guidekasernen. Rammerne blev snævrere - nu kun 115 m² - og der var vel næppe på nogen måde tale om nogen egentlig forbedring, selvom begivenheden vakte passende opmærksomhed, bl.a. i form af en større artikel i Dansk Toldtidende, hvor der bragtes en fyldig omtale af de »mange interessante og snurrige ting«. 9) Ret beset var der fortsat tale om tornerosesøvn, og rent administrativt synes man af de bevarede arkivalier at kunne slutte sig til at tilstandene nærmede sig det direkte forfald. Årsberetningerne var uden videre faldet bort og regnskaber er blot forefundet i nødtørftige kladder. Hvordan der efterhånden kom til at se ud i samlingerne, kan man kun gisne om.

I 1956, den 3. februar, frostsprængte et dampvarmerør i museets lokaler, og det bevirkede skader på både inventar og museumsgenstande. Værst gik det ud over det

berømte kronekompass, som atter måtte en tur til restaurering hos Iver C. Weibach og Co for det beskedne beløb af kr 236,00. Det kunne budgettet på latterlige 700 kr slet ikke bære, men retfærdigvis må noteres, at der i denne situation skaffedes en ekstrabevilling på netop de 236 kr. Men ellers forlød der ikke noget om planer eller ideer om samlingens fremtid, man fristes til at sige tværtimod. Nedenstående regnskab er ret typisk for årene omkring 1960.

Toldmuseets regnskab, finansåret 1959/60

Tilsyn, 12 mdr. à 40 kr.	480,00
Håndbog for Toldetaten	11,00
Mølmiddel	7,90
Køb af bog	35,00
	533,90

Der blev stadig årligt stillet 700 kr til rådighed, men nu kunne man ikke engang finde anvendelse for det hele beløb. Tilstanden ligner den fuldstændige apati. Ved 50-året i 1962 formulerede den tilsynsførende blot en erkendelse af, »at det, der for os har været nutid, snart er fortid og måske ender på toldmuseet!« 10) Så sandt, som det blev sagt, men ordet »måske« var velanbragt, for året efter lukkede Dansk Toldmuseum påny.

Til Århus og retur

Atter var det en indgriben fra en medlemsorganisation, der lå bag. I en henvendelse fra Den danske Toldetats Forening i efteråret 1962 henvistes til tidligere opkastede planer om en overførsel af Toldmuseets samlinger til Den gamle By i Århus, hvor der kunne ske en placering i de rette omgivelser, nemlig i den gamle toldbygning dersteds. To ting talte herfor, mente man, nemlig dels et øget behov for undervisningslokaler på Københavns Toldbod, når nye uddannelser snart skulle realiseres, dels at de forskellige museumsgenstande i Århus »kunne komme under mere betryggende opbevaringsforhold«. Al den stund un-

derskriveren, etatsforeningens daværende formand, var identisk med den toldassistent, som 11 år tidligere var trådt så kraftigt i brechen for Toldmuseet, kan der nok være grund til at opholde sig ved den sidste begrundelse og her finde en bekræftelse på, at det på denne tid faktisk stod temmelig ilde til på Toldmuseet.

Det kan endvidere konstateres, at Departementet var positivt indstillet til ideen og straks foretog den fornødne henvendelse til Den gamle By. Om Toldmuseet forlød det da, at tilvæksten »har i mange år været begrænset, da toldkamrene efterhånden har afleveret alt af historisk interesse« - et udsagn, der vel ikke ligefrem kan siges at høre til de mere fantasifulde.

Museets daværende tilstand fik en karakteristik med på vejen, da købstadmuseets sagkyndige besigtigede lokaliteterne på Guidekasernens andensal. Det hed da, at museet bevaringsmæssigt og videnskabeligt var i forfald, fordi der ikke havde været midler til den forsvarlige vedligeholdelse. Særligt blev der gjort opmærksom på, at samtlige uniformer og flag trængte stærkt til »omhyggelig restaurering« og bedre beskyttelse end hidtil, og det måtte konstateres, at der ikke var gennemført en forsvarlig katalogisering og at flere genstande - af de registrerede - i tidens løb var forsvundet. Men i øvrigt tog man gerne imod Toldmuseets effekter - overleveringsforretningen er dateret til januar 1964 og den hele transport vestpå beløb sig i flytteomkostninger til kr 1000.

Sagligt set var overførslen til Den gamle By i Århus naturligvis velbegrundet. Alleerede i 1937 havde Toldmuseet assisteret ved indretningen af købstadmuseets gamle toldbod. Dubletter blev sendt over og toldskilte udlånt til kopiering. Nærliggende var det da at overlade Den gamle By det hele til forsvarlig forvaring - dog fraregnet en del arkivalier m.v.

Men ellers kan man med historikerens sædvanlige irriterende bagklogskab undre

sig. For hvis noget tidspunkt i efterkrigstidens Danmark økonomisk set skulle have været gunstigt for en »museumsreform«, måtte det da have været i begyndelsen af 60'erne! Og hvis man skal pege på nogen fase i toldvæsenets nyere historie, hvor et vel fungerende Toldmuseum burde have været klar til at sætte ind, mens nyt over en bred front afløste gammelt, så var det da også netop for omkring 25 år siden, lige inden de store omlægninger med hensyn til organisation, arbejdsopgaver og bygninger satte ind! Nu blev det museumsmæssigt, som så ofte set, et spørgsmål om senere at redde stumper af en helhed, der endegyldigt var forsvundet.

Når en senere museumsmæssig indsats til gengæld har kunnet iværksættes, skyldtes det, at overførslen til Århus var en art deportation med fortrydelsesret. Der var kun tale om en deponering. For fortiden kom automatisk til at spille en større rolle i takt med farten i de nutidige ændringer. »Historien« synes at have den egenskab, at har man den ikke på plads og i orden og tror man at kunne afskaffe den, ja så kommer man alligevel til senere at forsøge sig med en eller anden form for rekonstruktion. Fortiden kan åbenbart ikke undværes. Et tydeligt tegn herpå kunne efter nogle års forløb ses i forhallen i Tolddirektoratets daværende domicil i Strandgade på Christianshavn. I 1974 opstilledes en montre med effekter »lånt« fra Århus. Og endnu en gang kan man til sin fornøjelse konstatere, at der stod en personaleorganisation bag. Anskaffelsen var som en gave til Direktoratet finansieret af den lokale forening af kontorassistenter og overkontorassistenter samt HK-klubben. 11) Man kan endvidere notere sig, at Toldhistorisk Selskab blev stiftet i 1977, og at Toldmuseets tilbagekomst var planlagt i 1979. Den følgende tids hjemtagning af væsentlige dele af samlingen, genopstillingen etc. skal i denne sammenhæng gøres kort af. Arbejdet var færdigt og museet klar til genåb-

ning i Tolddirektoratets nye bygning i 1981 - nu igen som i Postgodsbygningens tid med adressen Amaliegade 44.

Samlingerne kom ikke igennem hele den proces uden tab. Ser man på billeder fra museets første tid, vil man opdage genstande, som ikke mere er at finde hverken i København eller Århus. Dette gælder f.eks. de tre pistoler fra Krydstoldvæsenets tid, som i 1911 ankom fra Svendborg. Hvor- dan det har kunnet gå til, vides ikke. Tyveri kan vel ikke afvises. Men den udskårne krone sammesteds fra blev kompletteret på uventet måde. 70 år efter Papes indsamlingskampagne opdagedes et toldskilt bevaret i Svendborg. Venlig overtalelse fik den stedlige distriktstoldchef til velvilligt at overlade det til Toldmuseet, hvilket ikke kan undre, al den stund pågældende var identisk med museets harmdirrende fortæller anno 1951. Siden viste det sig, at kronen og skiltet hørte sammen, en tap passede præcist, og det adskilte blev atter efter mere end syv årtier sammenføjet til glæde for museets gæster. Man kan så bare undre sig over, hvor i himlens navn det skilt lå i den mellemliggende tid! Men samtidig skulle af det foregående være fremgået, at nogen som helst opsøgende virksomhed var der ikke blevet iværksat fra Toldmuseets side siden Grønvolds kampagne år 1917 og frem til genopstillingen i Amaliegade!

Og dermed er man fremme ved et forsøg på at forklare, hvorfor det gik som det gik. Hvorfor skulle man gennem hensluming, gentagne lukninger og midlertidig deportation med alle de tab, dette uvilkårligt måtte betyde for samlinger og viden? At Toldmuseet efterhånden blev betragtet som et raritetskabinet, kan ikke undre. Det har såvist ikke været det eneste museum, som på et tidspunkt har forekommet gammeldags og som siden har måttet gennemgå en tiltrængt modernisering. Men det blev det altså ikke til før med betydelig forsinkelse.

Mange forhold må tages i betragtning, når Toldmuseets omskiftelser i de første 75

år skal vurderes, men umiddelbart er man mest tilbøjelig til at lægge vægten på det organisatoriske. For et »etatsmuseum« er det en enestående styrke, at f.eks. en indsamlingskampagne kan iværksættes blot med et cirkulære - som så i øvrigt bør følges op i marken. Og det er en stor støtte, at kunne låne sig til en talstærk gruppe af interesserede, som potentielt vil være præget af andet og mere end blot overfladisk nyfgenhed.

Svagheden for en institution, som er en del af et »væsen« er lige så åbenbar, når blot et administrativt pennestrøg kan medføre så afgørende ændringer som hovedkuls flytning fra den ene bygning til den anden eller en overtagelse af museumslokaler til andet formål. Meget bliver ret beset afhængigt af tilfældet og af relationer, herunder personlige, som for en eftertid kan være svært gennemskuelige. En tilsynsførende som eneansvarlig for et museum forekommer at være en form for hasard. En Grønvold i sin bedste tid kunne ganske vist næppe være valgt bedre, men han fik ikke beskikket sit bo. A.E. Grønvold har troet sit og L.F. Papes museum vel forvaret, men det var det bare ikke. Og nogle af hans udadvendte initiativer blev kvalt i fødslen, for der var hverken mulighed for foredrag eller publikationer. Der kom i denne henseende totalt til at mangle en tradition, og den tilsynsførende reduceredes til overkustode på et museum, hvis rolle i alt for høj grad indskrænkedes til at være interne mindestuer på og for Københavns Toldbod. Der skulle have været taget en række misteltene i ed for at sikre såvel bredden som fremtiden, hvad enten det så var sket ved en foreningsdannelse, nedsættelse af en komité, bestyrelse, udvalg eller hvad man nu kunne have forestillet sig for på den måde indadtil såvel som udadtil at have markeret, at Toldvæsenet som sådan tog sit museum alvorligt.

Noter

- 1) Hvor ikke andet er anført bygger fremstillingen på følgende: Toldmuseet, museets arkiv, pk. nr 1-2 med materiale fra 1910 til begyndelsen af trediveerne med enkelte senere skrivelser; Rigsarkivet, Departementet for Told og Forbrugsafgifter (Generaltolddirektoratet), Journal C, afl. dec. 1939, pk. nr 117 for tiden 1910-1933 og samme: seneste aflevering, toldmuseet 1934-65; Landsarkivet for Sjælland, Overtoldinspektoratet for København, Gruppeordnede sager (journal-sager), nr 1848-1849, Toldmuseet 1911-65.
- 2) Marcus Rubin: 1807-14, Studier til Københavns og Danmarks Historie, Kbh. 1892 og Frederik VI's Tid, Fra Kielerfreden til Kongens Død, Økonomiske og historiske Studier, Kbh. 1895.
- 3) Holger Rasmussen: Dansk museums historie: de kulturhistoriske museer, 1979.
- 4) Frontispicen blev senere ført tilbage og opsat på den »nye« toldkammerbygning. Iøvrigt er den ofte fejlagtigt angivet at skulle stamme fra Øresunds Toldkammer.
- 5) Formuleringen ses f.eks. i Dansk Toldtidende 1912, p. 226.
- 6) Maanedsskrift for Toldvæsen 1910 p. 155, 1911 p. 11, 30, 150 og 1912 p. 56, 76 og 91; Dansk Toldtidende 1911 p. 26, 195, 212, 245, 1920 p. 141, 1921 p. 105 og 1926 p. 112-114; Toldrorets tæjtenes Maanedsbld 1911 p. 65, 75, 123, 1012 p. 30, 40 og 1913 p. 71-72.
- 7) Det danske Toldvæsen, red. af Herm. Andersen m.fl. Kbh. 1932.
- 8) Niels Kjærbøl i Dansk Toldtidende 1951 p. 95-96.
- 9) Dansk Toldtidende 1954 p. 13 og 227-230.
- 10) Dansk Toldtidende 1962 p. 61.

Inde i bladet

<i>Henrik Becker-Christensen:</i>	Den hemmelige Moderationstoldrulle 1696.	4
<i>Henrik Fode:</i>	Han røber i det hele mangel på omløb i hovedet . . .	12
<i>O. Tobiesen Meyer:</i>	En episode i forbindelse med oprettelsen af Direktoratet for Toldvæsenet	18
<i>Anders Monrad Møller:</i>	Dansk Toldmuseum	23

